

Klippestoppsgården

Servering av mat, kaffe etc.

- Lokaler för sällskap -

Öppet: alla dagar 9—22

(lördagar 9—20)

FINSPÅNG

Vårdshuset

Restaurang

- Lokaler för sällskap -

Öppet: vard. 8—18

lörd. 10—15

sönd. 11—15

FINSPÅNGS BIBLIOTEK

Huvudbiblioteket: Kalkugnsvägen 11, tel. vx 132 40

Öppettider: Vard. 10—20, lörd. 10—14

Juni—aug. vard. 10—19, lörd. stängt.

Utlåning, artotek, barn- och ungdomsverksamhet, utställningar,
föreläsningar och musikprogram

Filialer på bl.a. Profilvägen 20 E, Gröna vägen 25,

Hällestad, Igelfors och Rejmyre.

upplysningar! — Välkomna!

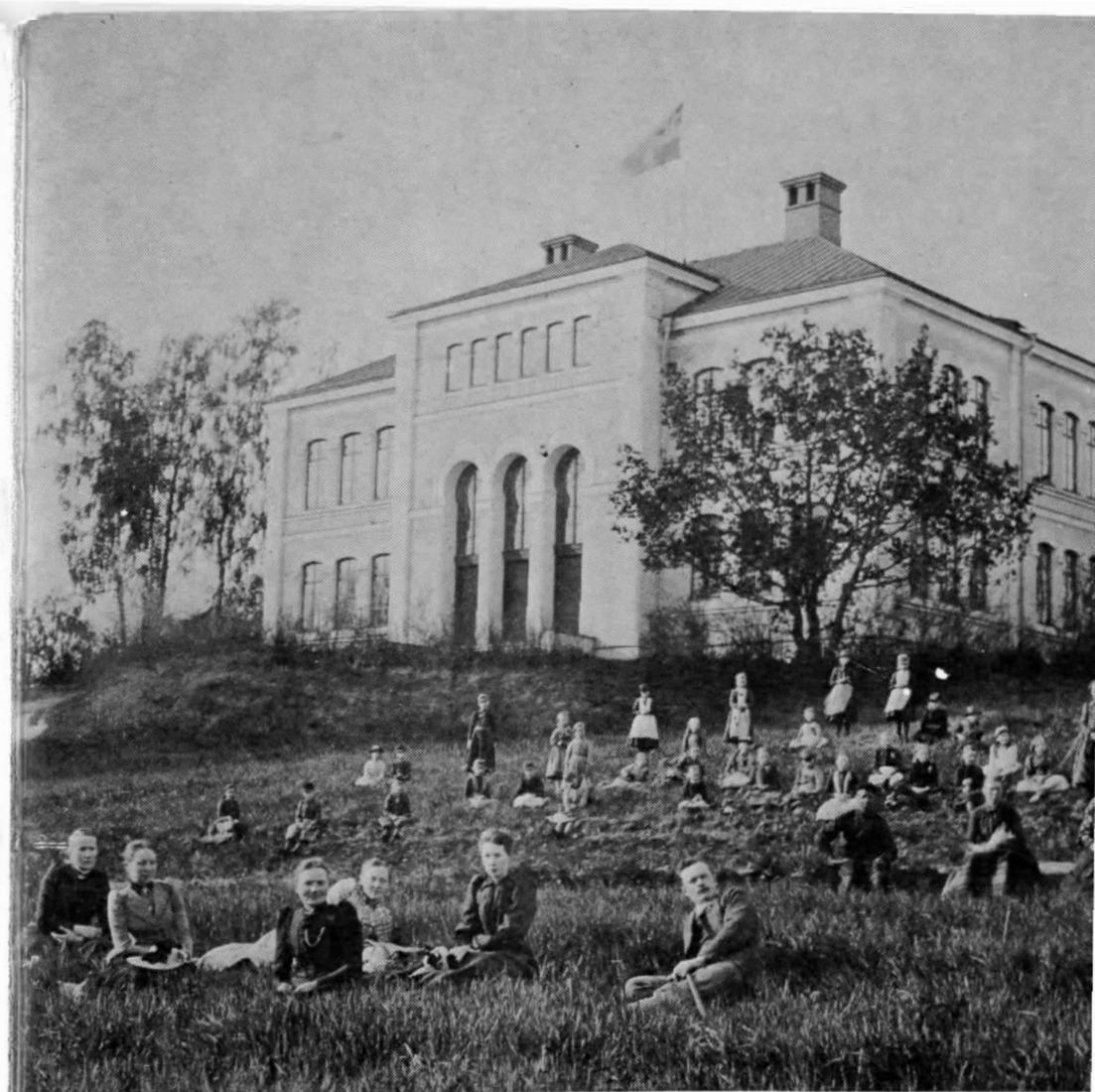
BTJ 2000*

800 11 76 4131 X1

BTJ
© BTJ System AB

Spång - 1975

I Risingebygd 1975

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

Ncbg

RISINGE HEMBYGDSFÖRENING

Styrelse 1975:

Ordförande:	Carl Thelander
Vice ordförande och stugfogde:	Lennart Persson
Sekreterare:	Bo Carsbrant
Kassör:	Siv Karlsson
Intendent och stugfogde:	Bo Lönnberg
Ordf. valberedningen:	Åke Yderfors
Övrig ledamot:	Gudrun Kolsberg
Studieledare:	Gudrun Kolsberg
Studieledare:	Ingemar Berglund
Repr. Auroraringen:	Arne Engberg

Årsskriftens redaktionsgrupp:

Ingemar Berglund
Bo Carsbrant
Gudrun Kolsberg

Medlemsavgiften 1975 är 10:- kronor.

Risinge Hembygdsgård kan besökas på följande tider:

Från den 1 april till den 30 september dagligen mellan kl. 12.00—18.00.

På övriga tider efter kontakt med vaktmästaren, Svea Johansson, tel. 210 04.

Omslagsbilden: Ekmanska skolan 1892

Årsskrift — varför det?

Vi bodde en sommar i Romböhöjden, en liten by högst uppe bland Bergslagens blånande åsar. Jag hade ett ärende till en gammal bybo. Han stod på vedbacken och förberedde vintervärmen. Jag tittade ut över landskapet och sa:

— Vad vackert ni har häruppe!

— Ja, dom säj de'!

Det är lätt att hamna i samma belägenhet som den gamle. Att inte vara medveten om värdena i sin egen omgivning. Och som jag, kanske vid det tillfället, kanske ofta — att söka värdena på annat håll. Vi har väl alla lite av Rödluvan i blomlockarbestyr i oss. Ju längre bort desto finare.

Hembygdsrörelsen vill peka på och ta till vara den egna traktens företräd. Vi som bor i den socken som "är en krona för andra" har stor anledning slå vakt kring vår rika natur och vårt mångsidiga kulturarv. Risinge hembygdsförening vill till alla dem som hyser intresse för vår sockens liv och historia med denna skrift förmedla kunskap om gångna tidens villkor, ge utblickar över vad som idag är aktuellt och kanske mana fram någon tanke om det kommande.

Det är vår förhoppning att "I Risingebygd" skall stimulera hembygdsintresset och ge impulser till nya grepp i det arbete för vår bygd som Risinge hembygdsförening bedriver.

Carl Thelander

Ekman ska skolan

- "En fyrbåk" - i undervisningens tjänst

Ekman ska skolan och hur dess lokaler kommit till användning för olika skoländamål, visar i ett nötskal skolväsendets utveckling under de 100 åren som skolanläggningen funnits.

Riksdagsbeslutet år 1842 om genomförande av Folkskolan med skyldighet för alla föräldrar att sända sina barn till skolan, var ett stort beslut och det tog lång tid att leva upp till de nya bestämmelserna. För Risinge socken dröjde det till slutet av 1860-talet innan lokalfrågan var tillfredsställande löst. För brukskolan i Finspång dröjde det ännu längre, d.v.s. till Ekman ska skolan togs i bruk höstterminen 1875.

Folkskolan motsvarade de bredare folklagens behov av undervisning och kunskaper fram mot sekelskiftet och först 1905 kom stadgan om realskolorna och 1920 fick yrkesskolorna en egen avdelning inom den nyinrättade Kungl. Skolöverstyrelsen. Av olika anledningar så dröjde det 17 år från ankomsten till Finspång, innan Anders Berg kunde flytta in i Ekman ska skolans huvudbyggnad, och det dröjde 16 år från Alfred Lagerströms ankomst till flygelbyggnaderna var färdiga, 55 år efter det att huvudbyggnaden tagits i bruk.

Men nu tillbaka till brukskolan i Finspång. Vid tiden för folkskolereformen var skolan inrymd i norra delen av bruksbyggnaden "spettal'n", medan skolföreståndaren bodde på andra våningen i samma hus.

Brukspatron Carl Ekman ivrade varmt för den nya folkskolan och han ville att brukskolan i Finspång alltför skulle hållas på ett högt plan. Brukskolan behövde en ny föreståndare. Genom den kände skolmannen greve Torsten Rudenschölds förmedling kallade brukspatron Ekman, läraren i Rogslösa, Anders Berg, till skolföreståndare vid brukskolan i Finspång. Det blev förhandlingar om villkoren och framtidsplanerna för brukskolan. Skolan skulle få nya lokaler, en skolmästarebostad skulle uppföras. Ekman godtog Bergs lönekrav om fri bostad och vedbrand, trädgårdsland och kontantlön, men lär ha yttrat: "det måtte vara en märklig skolmästare, som begär en sådan lön". Den 1 maj 1858 tillträdde Anders Berg sin nya tjänst i Finspång.

Det dröjde många år av arbete i de gamla lokalerna "spettal'n", innan framtidsdrömmarna om den nya skolan tog form. För att fira minnet av sin silverbröllopsdag lät så paret Carl och Augusta Ekman uppföra en ny skolbyggnad och donera 2.500 kr årligen till skolans drift. Det uppdrogs till en av Sveriges främsta arkitekter, Emil Viktor Langlet, Stockholm, att utföra ritningarna efter en funktionell plan för skolan som skolföreståndaren gjort upp. Arkitekten hade tidigare ritat bl.a. stortingshuset i Oslo samt flera kyrkobyggnader. Undervisningsrådet Hjalmar Berg berättar i sina "Hågkomster" (1942):

"Vid 19 års ålder anställdes jag den 1 juli 1878 som extra ordinarie lärare vid Finspångs folkskola. Efter tre terminer utnämndes jag till ordinarie.

Det nya skolhuset var både vackert, ändamålsenligt och trivsamt att arbeta i. Innanför de tre portarna på framsidan låg en stor sal, som sträckte sig genom två våningar. Den användes till gymnastik- och högtidssal. Kring den lågo åtta lärrum, fyra i vardera våningen. De voro beräknade för högst 30 lärjungar. Större borde klasserna inte vara enligt fars mening. Skolborden voro helt nya, förfärdigade efter en av far konstruerad modell. De hade rörlig skiva och fällbar sits, och det var därigenom lätt för lärjungarna att komma in i och ut ur dem och att under arbetet inta en god kroppsställning. För läraren fanns ingen kateder utan endast bord och stol. Svarta tavlan hade två skivor. Den bakre skivan satt fast vid väggen, den främre kunde skjutas upp och ner.

Min far hade pensionerats som lärare men var fortfarande ledare för skolan. Brukspatron Ekman hade nu inte längre tid att så intressera sig för skolan och följa dess verksamhet, som han gjort förut, och hade därför givit sin måg, professor v. Schéele, i uppdrag att vara skolans inspektör. Vid bruket hade anställts en brukspredikant, och i dennes tjänstgöring, ingick att undervisa i kristendom i skolans högsta klasser.

Av lärarepersonalen under det föregående året kvarstodo endast bror Fridtjuv och hans fästmo, Mina Kåbeg. Till dem slöt sig nu en hel falang av ungdomar. Samtidigt med mig anställdes nämligen tre lärarinnor och en lärare. Alla fem kommo vi direkt från seminariet och voro sålunda oerfarna, men vi voro varmt besjälade av den uppgift, som nu förelåg oss, och redo att med liv och lust gripa oss an med den. Vi blevo snart allsammans goda kamrater, och samarbetet mellan oss var det allra bästa. Av hela kamratkretsen äro utom jag endast en nu i livet, lärarinnan Jänny Olsson i Norrköping. Vi äro alltjämt trofasta vänner.

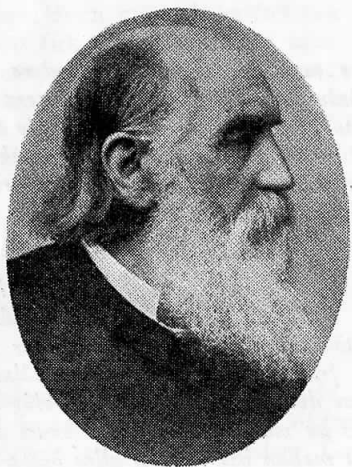
Arbetet under fars ledning var för oss en god skola. Den ideala uppfattning om lärarekallet och de grundsatser för dess utövande, som då bibringades oss, blevo bestämmande för hela vår framtida skolverksamhet.

I skolrummen hade varje sak sin bestämda plats. Allting hölls rent och putsat. Min far såg en gång en besökande norsk lärare gå och se sig omkring efter något i skolsalen och frågade honom då, vad han sökte. "Jeg kan ikke finne noen spyttebakke", svarade norrmannen. "Här spottas inte", upplyste far.

I det hela bedreus skolarbetet efter samma grundsatser i den nya skolan som i den gamla. En skillnad var dock, att någon särskild elitavdelning inte nu förekom. En av anledningarna härtill var, att de ekonomiska förhållandena vid bruket hade försämrats. Finspong kunde inte konkurrera i kanontillverkning med Kruppverken i Tyskland och Creuzots anläggningar i Frankrike. Det medförde, att arbetarna inte läto sina barn gå kvar i skolan lika länge som förr.

Far åhörde ofta vår undervisning, och efter lektionens slut följde då vanligen ett samtal om vad som förekommit och anvisningar rörande ett och annat. Noggrann förberedelse för varje dags skolarbete ansågs som ett självklart åliggande. Men så hade vi också till hjälp därvid ett välförsett lärarebibliotek och goda samlingar av undervisningsmateriel.

Till vår utbildning bidrog också på sitt sätt samkvämen i vårt hem. Där samlades vi alla så gott som varje söndagseftermiddag. Vanligtvis läste far eller Fridtjuv då högt ur något nytorkommet arbete, och därjämte roade vi oss med sång och musik.

Skolföreståndare

Anders Berg

Under ett par år hade jag i uppdrag att vid sidan av mitt skolarbete förbereda brukspatron Ekmans yngste son, Axel, för inträde vid läroverket. Han var en mycket snäll och villig lärjunge men kroppsligt klen, och vårt arbete fick planläggas med hänsyn därtill. Själv hyste han inga högt flygande planer för sin framtid. "Jag vet inte, vad jag skall kunna bli, när

jag blir stor", sade han en gång, "men alltid skall jag väl kunna sköta pappas stall". Det blev dock helt andra förtroendeposter, som senare anförtröddes honom. Redan i unga år blev han direktör vid bruket, när detta övertogs av ett bolag, och fick härill många kommunala och allmänna uppdrag. Härunder utbildade han sig till god talare och skicklig debattör. Han blev riksdagsman, ordförande i statsutskottet och slutade som landshövding."

I Svensk Läraretidning (årg. 1897) finner vi en artikel, ur vilken följande stämningsbild må räddas undan glömska. Det är en i synnerhet under sin tjänstgöring vid Norrköpings folkskolor mycket uppskattad lärarinna Jenny Olsson, som 1878 anställdes vid Finspong. Hon skriver:

"I fager sommartid för länge, länge sedan gjorde jag min första bekantskap med Finspongs skola. Likt fyrbåken, synlig långt i fjärran, låg å solbelyst ekkulle den palatslika byggnad, i vilken nämnda skola inrymdes. Aldrig skall jag förgäta det intryck, jag vid inträdet erhöi. Allting blänkte. Stolar, bord, bänkar, fönster, ja själva golvet blänkte. Också var det bonat. Icke en papperslapp syntes å golvet, icke en fläck å dörrar och fönster, ja, jag hade så när sagt, icke ett dammkorn. Och dock voro här omkring 200 barn samlade. Vid ankomsten till skolan på morgonen påtogo barnen nämligen tygskor, som skolan bestod, och genom detta åtgärd tvingades landsvägsdammet att hålla sig på behörigt avstånd från skolsalarna.

Visselpipan ljud, lektionstimmen var slut. Ögonblickligen och samtidigt öppnades sju dörrar, och barnen med sina lärare och lärarinnor marscherade ut i "stora salen", en mycket rymlig gymnastik- och bönsal, som sträckte sig genom husets båda våningar. Här voro barnen genast i gång med munter lek. Efter 5 minuter ljud åter visselpipan, och liksom genom ett trollslag var sorlet tystnat och den böljande barnaskaran omformad till sju snörräta led, som under lärarnas ledning åter styrde kosan till klassrummen. Inom mindre än en minut var arbetet i full gång.

Jag betogs av bävan. Jag skulle ju göra mina lärospån här, men hur skulle jag kunna passa inom en organisation, där allt syntes så fullkomligt. Var är kraften, som utan att märkas leder det hela? frågade jag mig ovillkorligen. Jo, där framträder en kämpagestalt, högrest, grånad, vördnadsbjudande. Det är föreståndaren för Finspongs folkskola, Anders Berg. Han var "re'n gammal då", men stegen voro spenstiga, ungdomlig eld glödde i hans blick, och hans drag förklarades av en reflex från den ungdomsvärld, med vilken hans livsuppgift sammanföll. Man värmdes av hans närvaro, som skänkte trygghet, och man kände, att under hans ledning skulle man kunna våga börja arbetet här. Han ägde ock en underlig förmåga att mana fram ansatser och utveckla möjligheter hos de personer, han fick hand om, och den korta tid, jag fick arbeta under hans ledning, betraktar jag som en värdefull provårskurs, som satt märke på hela min följande verksamhet.

Lugnt, jämnt, utan störande rubbningar och avbrott fortgick skolarbetet, man vore färdig att säga som ett omsorgsfullt uppdraget urverk, inom vilket den ena kuggen var väl avpassad efter den andra. På slaget 7.30 på morgonen hissades flaggan på skolhuset, signalen till att skolans dörrar stodo öppna för lärjungarna. Då måste också lärarna befinna sig i klassrummet, ty det hörde till Bergs principer, att denne städse skulle övervaka lärjungarna. Kl. 8 började själva arbetet och fortgick till kl. 1, då med den sista skarans avtågande flaggan åter nedtogs.

Skolan borde så nära som möjligt likna ett gott hem. Det var Bergs kardinalsats. De ej synnerligen stora, ljusa salarna, fönstrens belgardiner och krukväxter komma en också att tänka på ett vänligt hem. Varje sal var beräknad blott för 30 (säger trettio) elever. "Jag har med full avsikt tagit till salarna så små", sade Berg på tal härom, "på det man ej efter min tid skall kunna truga på lärarna för många elever. 30 bör vara maximum, om skolan skall kunna bli en uppfostrings- och ej blott en pluggningsanstalt". I det längsta ville han ock låta barnen dröja i hemmet. I Finspångs skolor mottogs aldrig något barn före 7 år. De, som arbetat med nybörjare där, intyga dock, att någon tidsspillan ej därigenom förorsakades, ty den andliga och fysiska utveckling, som barnen vid inträdet i skolan nått, möjliggjorde ett raskare framåtskridande och ett säkrare resultat. I överensstämmelse med ovan nämnda ideal för skolan var Berg en fiende till onatur och förkonstling. Det, som barnen ej kunde tillägna sig, borde aldrig för dem framställas. Undervisningen måste vara utvecklande, tankeväckande. Blott ordkunskap utan motsvarande bilder i själen ansåg han värdelös.

*"Läsa och inte förstå
är att plöja och inte så",*

citerade han ofta".

Bruksskolans betydelse som mönsterskola var grundmurad. Undervisningen fördes även i fortsättningen på ett högt plan med skolföreståndare Erik Bergsten i spetsen, som i sin tur ersattes av sin son Abel Bergsten. Befolkningstillväxten i bruksorten gjorde att även Ekmanska skolan började bli för liten. Högskolan planerades och stod färdig år 1911 och var uppförd uteslutande för småskolans behov.

Bland de många betydelsefulla årtalen för Finspångs utveckling som finns, kommer år 1913 alltid att ha en betydelsefull plats. Vapenindustrin hade slutligt och oåterkalleligt spelat ut sin roll. Här fanns dock väsentliga faktorer för fortsatt industriell drift, såsom goda verkstäder med utrustning, vattenkraft, el-kraft och yrkesskickligt folk. Så bildades Finspångs Metallverk AB, som övertog ugnar och valsverk etc. för framställning av koppar och mässingsprodukter. Det unga bolaget, Svenska Turbinfabriksaktiebolaget Ljungström, flyttade sin tillverkning av ångturbiner från Stockholm till Finspång och etablerade sig i den gamla vapenindustriens verkstäder, medan Finspångs slott blev säte för administrations- och konstruktionskontor.

Nu följde några år av stark expansion för brukssamhället. Befolkningen ökade och därmed också barnantalet och behovet av nya skollokaler blev aktuellt.

Nu hade även kravet från föräldrarna kommit till, att folkskolan behövde byggas på med en frivillig skolform som borde ge realexamen. Föreståndare för skolan var nu Alfred Lagerström, som kommit till Finspång 1914. Under hans ledning vidtog diskussioner och undersökningar om hur skolan borde byggas ut och hur lokalsituationen skulle bemästras. På förslag av skolrådet tillsatte Risinge kyrkostämma en kommitté med uppgift att utreda och för kyrkostämman lägga förslag om en högre folkundervisning vid Finspångs folkskola. Kommittéordförande blev kyrkoherde Svante Ekman och sekreterare överlärare Alfred Lagerström. Så kunde kyrkostämman den 6 augusti 1916 besluta om inrättande av en första klass enligt högre folkskolans kursplan och slutmålet borde vara en fyrklassig kommunal mellanskola. År 1922 avlade skolans fjärde klass realexamen som privatister vid Högre allmänna läroverket i Norrköping. Först 1931 kom besked från Kungl. Maj:t att högre folkskolan fick ombildas till kommunal mellanskola med egen examensrätt och den första realexamen kunde hållas den 6 juni 1931. Nu framtredde rektor Alfred Lagerström sina befattningar inom folkskolan och var fram till sin pensionering 1936 lärare och rektor vid kommunala mellanskolan.

Det var emellertid det ökande barnantalet i folkskolan som skapade lokalbekymmer. År 1915 hade folkskolan i Finspång 260 elever och 1925 hade siffran fördubblats. Lokalsituationen var prekär. För utredning angående behovet av ny lokaler för Finspångs folkskola tillsatte skolrådet en kommitté bestående av: överlärare Alfred Lagerström tillika sammankallande och ordförande, överingenjör Andreas Johansson, trafikchefen vid N.Ö.J. major Eric M Lindgren, direktör Ivar Hahne, handlanden C L Alm och järnarbetaren Jonathan Valbärj. Kommittén arbetade fram ett förslag om uppförande av ett större skolhus på Ekmanska tomten kostnadsberäknat till 480.000 kr. Detta förslag godkändes 1920.

Och nu började de verkliga besvärigheterna för Ekmanska skolans andra utbyggnad. Efter första världskriget och några år in på 1920-talet följde som bekant en ekonomisk kris, som ju även drabbade Finspångsindustrin och därmed samhället. Församlingen hade helt enkelt inte råd att fullfölja sina byggnadsplaner vid Ekmanska skolan. Först år 1926 hade konjunkturerorna stabiliserats så byggnadsplanerna kunde tas upp igen. Kyrkostämman tillsatte två kommittéer. Dels rekonstruerades byggnadskommittén, som fick följande sammansättning: major Eric M Lindgren, överingenjör Andreas Johansson, överlärare Alfred Lagerström, järnsvarvaren Johan Both, handlanden C L Alm och banvakt Fredrik Johansson. För att klara finansieringen tillsattes en särskild länekommitté med följande sammansättning: kommunalkamrer Josef N. Ericsson ordförande, major Eric M Lindgren, kommunalnämndsordförande Ivan Larsson, lantbrukare Karl Nilsson, Vistinge och hemmansägare Martin Skoglund, Doverstorp. Under tiden som byggnadsplanerna liksom fick lov att ligga på is, så hade ändock lokalfrågan hållits levande och man var klar över att Ekmanska skolan borde kompletteras med flygelbyggnader. Den välkände linköpingsarkitekten Axel V. Brunskog fick i uppdrag att rita och projektera byggnaderna, som, förutom klassrum, slöjdsalar

och lärarrum i östra flygeln, även innehöll gymnastiksal, ritsal, fysik- och kemi-institution i den västra flygeln. Den nu planerade byggnationen var kostnadsberäknad till 215.000 kr. Men besvärigheterna fortsatte. Några församlingsbor anförde besvär mot kyrkostämmans beslut med angivande av olika skäl. Å ena sidan att bygga på donationsjord, å andra sidan att i sammanhanget förbättra lokalsituationen även för högre folkskolan till förfång för skolväsendet i övrigt inom församlingen. Den mest stridbare "överklagaren" var folkskolläraren John Sandström i Sandudden. Byggnadsfrågan fördröjdes och Kungl. Maj:ts beslut om lånetillstånd lät vänta på sig. Vid en uppvaktning i ecklesiastikdepartementet av hrr major Lindgren och kommunalkamrer Ericsson klargjordes att underlaget för de många besvärsskrivelserna måste undanröjas. En av de viktigaste frågorna var dispositionsrätten över tomtmarken. I donationsbrevet från brukspatronparet Carl och Augusta Ekman nämnes inte tomtmarken, endast huvudbyggnaden samt det årliga driftsbidaget om 2.500:- kr.

År 1884 bildades Finspångs Styckebruk AB, som förutom järnverk och verkstäder också tillfördes andra fastigheter, därav även den mark där skolan var belägen. Styckebruket sålde sedermera till dotterbolaget Stens Bruk AB samt till AB Nordiska Artilleriverkstäderna en del anläggningar och fastigheter, här var även skolans tomtmark med. AB Nordiska Artilleriverkstäderna sålde i sin tur verkstäder och fastigheter till Svenska Turbinfabriks Aktiebolaget Ljungström. Detta var år 1913 och så var skoltomten i turbinbolagets ägo. Genom gåvobrev till församlingen år 1915 blev så äntligen församlingen lagfaren ägare till tomtmarken. I gåvobrevet fanns inga särskilda förbehåll, församlingen hade alltså att bedöma om ytterligare byggnader för skoländamål kunde uppföras på området. Nåväl, alla överklagningar undanröjdes och skolbygget kunde fullföljas, men tidsspillan var ca 2 år. På kyrkostämman i december 1929 kunde byggnadskommitténs ordförande major Eric M Lindgren anmäla att skolan var färdig och kunde tagas i bruk vårterminen 1930. Söndagen den 16 mars invigdes de nya skollokalerna av undervisningsrådet N. O. Bruce. Härom berättades bl.a. i ÖD den 17 mars:

"För skolväsendet i Finspong blev gårdagen en märkesdag i lika mån för Risinge församling, som därmed markerade traditionsenlig omsorg om folkskolan, vilket allt sedan den Ekmanska regimens dagar blivit och är väl tillgodosedd. De nybyggda skolflyglarna till Ekmanska skolan, skänkt till församlingen av dess namngivare, blevo i går under högtidliga former invigda för sitt ändamål. Skolrådet hade utfärdat inbjudningar till högtidligheten och bland de närvarande märktes skolöverstyrelsens representant, undervisningsrådet N. O. Bruce, distriktets folkskoleinspektör E. Hilén, Finspongs högre folkskolas inspektör lektor E. Grip, gymnastikinspektören Gustaf Liljegren, byggnadernas arkitekt A.W. Brunskog, byggnadskommitténs ledamöter med dess ordförande major E. Lindgren i spetsen, skolrådets och kyrkorådets ledamöter, Finspongs högre folkskolas styrelse, representanter för de kommunala myndigheterna såsom kommunalstämmans ordförande, Job. Karsberg, kommunalfullmäktiges ordförande, landstings-

man Ivan Larsson, barnavårdsnämndens ordförande, läraren E. Fransson, församlingens lärarekår, representanter för ortens lärare samt byggnadernas kontrollant, ingenjören H. Malmberg m.fl.

Högtidligheten ägde rum i den västra flygelns charmanta och synnerligen välförsedda gymnastiksal, som smakfullt dekorerats i de svenska färgerna samt därjämte prunkade med färgglada blomster.

Sedan man samlats här inleddes det omfattande programmet av Finspongs förenade manskörer, som under rektor A. Lagerströms ledning sjöngo Östgötasången, Peterson-Bergers Vandringssång och Petsches Välkommen till våren. Efter denna ståtliga introduktion hälsade skolrådets ordförande kyrkoherde P. Leander, i hjärtliga ordalag de inbjudna välkomna och apostroferade därvid särskilt dagens hedersgäster, undervisningsrådet Bruce, folkskoleinspektör E. Hilén, lektor Grip, kapten Liljegren, arkitekt Brunskog samt övriga här ovan nämnda av de närvarande.

Byggnadskommitténs sekreterare, rektor A. Lagerström, lämnade en intressant och fyllig historik över folkskoleväsendets utveckling i Finspongs samhälle.

Med ett tack till skolrådet för förtroendefullt samarbete överlämnade kommitténs ordförande byggnaderna till skolrådet, vilket genom sin ordförande, kyrkoherde P. Leander, frambar rådets tack till kommittén för nit, intresse och osparad möda, ty sådant har icke saknats och icke heller svårigheter, nog för att trötta. Alla inom kommittén äro därför värda sitt tack men i alldeles särskild mån dess sekreterare, rektor A. Lagerström. Det är nu, sade tal., för Risinge församling en glädje att Finspong fått sin lokalfråga ordnad för den närmaste framtiden. Utvecklingen kan gå hastigare fram än man räknar med visserligen, men vad man nu kan se är behovet fyllt åtminstone för den närmaste tiden. Skolrådet är övertygat om, att lärarekåren med sitt kända nit skall åstadkomma goda resultat i de nya byggnaderna och med förhoppning om rik välsignelse av arbetet mottog skolrådet byggnaderna.

Undervisningsrådet Bruce förklarade lokalerna invigda.

Programmet för högtidligheten hade hittills varit ägnat de kommunala organens representanter, vilka betygat såväl församlingen sin tacksamhet som ock sådan, som tillkomma var och en som utfört ett gott verk och sett detsamma fullbordat. Dagens versala tal tillkom nu statsmakternas representant, undervisningsrådet Bruce, i vars befogenhet det låg att förklara lokalerna invigda till sitt goda ändamål. Han förklarade, att detta skedde med glädje, bemängd med tacksamhet. Alla ha anledning till glädje och tacksamhet vid ett sådant tillfälle, samballet, läraren, barnen och icke minst föräldrar, som hit skulle anförtro det bästa, de ägde. Som statens representant ville han framföra ett tack till Risinge församling och till en

var för vad som blivit fullbordat. Även jag personligen, sade tal., känner tacksambhet inför detta tillfälle. Finspong har ett klassiskt namn i den svenska folkskolans historia och äger ett namn, som har den vackraste klang på undervisningens område, namnet Berg. Vi ha hört talas om Anders Berg och som mitt livs vackraste minne bevarar jag sammanträffandet med denne man, då en vördnadsvärd 90-åring. Förutom denne Berg ha vi Fridtjuv och Hjalmar Berg, båda utgångna från Finspong, där de hämtat sina vackraste impulser till sina fortlevande insatser i svenskt folkskoleväsende. Den förre har fått hedersnamnet "Svenska folkskolans lärare".

I fortsättningen av sitt tal ägnade tal. dessa båda framstående skolmän en varm hyllning, vari framhölls deras utomordentliga förtjänster på olika områden av folkskolans utveckling och vad som blivit frukten av deras arbete såsom tillkomsten av skolöverstyrelsen, folkskoleinspektionen, högre folkskolan och kommunala mellanskolan, fortsättningsskolans utformning m.m.

Skulle jag här i dag önska något alldeles särskilt, så skulle det vara, att man i dessa lokaler skulle bli i tillfälle fostra upp och utveckla sådana män och kvinnor med männens Bergs karaktär. Folkskolan är enligt dess stadga den allmänna barndomsskolan i riket. Den skall sörja för den allmänna undervisningen men även för en rätt fostran av den unge medborgaren. Fostran tillkommer ju i främsta rummet hemmet som även har moraliska förpliktelser att inge barnen goda föresatser för livet. Hemmet har uppföstringskyldighet mot barnen men i ett kultursamhälle behöves i detta avseende en arbetsfördelning. Det behövs skoluppföstran. Skolan skall åt det uppväxande släktet förmedla kulturarvet från gångna tider. Det är förvisso mycket som säger oss att utvecklingen icke gör så stora framsteg i sedligt avseende. Men vi måste tro på en utveckling framåt. Ungdomen måste inriktas på den goda utvecklingens väg. Goethe säger: Vad du ärvt av dina fäder, må du förvärva för att besitta det. Skolbyggnaden är en arbetets boning för förvärv av kulturarvet. I skolan skall inplantas minnet och kunskaper men icke på så sätt att barnen få detta stoppat i sig. De få icke vara passiva mottagare utan få använda sig av sina uttrycksmedel för att markera de mottagna intrycken. Barnen skola föras in i verklighetens värld och skolan bör ge barnen möjligheter att ge uttryck åt vad som rör sig inom dem. Sådana möjligheter ligga i språket och händernas arbete. En harmonisk utveckling tillgodoses icke endast i psykiskt avseende utan även i fysiskt. En sund själ i en sund kropp. Sådan utveckling gynnas genom lek och gymnastik. Folkskolans uppgift är att fostra goda medborgare med intelligens, sunt omdöme och god karaktär, medborgare, vuxna att handla under ansvar. Men skolans uppgift är först och sist att dana ut de sant mänskliga tillgångarna, att fostra sådana människor som älska sanningen framför lögnen, rätten före orättvisa, kärleken före hatet. Folkskolan skall vara en grundskola för livet. Hit till denna skola kommer den ena generationen efter den andra för att sedan gå ut i livet. Vi önska nu att de må

få med sig härifrån goda minnen, värdefulla kunskaper och sanningar. Må alla goda önskningar gå i uppfyllelse till välsignelse för samhälle och hela vårt land.

Med dessa ord förklarade tal. lokalerna invigda för sitt ändamål.

De förenade manskörerna utförde Stenhammars Sverige och lärarekören Bortnianskis Israels herde.

Lärarekårens tack och telegrafiska hälsningar.

Rektor Lagerström tackade å lärarekårens vägnar församlingen för de nya lokalerna, vilka hos lärarna skulle skapa sund arbetsglädje, som var ägnad att ge goda frukter. Tal. föredrog därefter telegrafiska hälsningar från landshövding Axel Ekman, som sände "varma hälsningar till gamla, kära Finspong", och från de pensionerade lärarinnorna Hulda Strandberg och Anna Bohman. Hälsningar hade också sänts i brev från kyrkoherde K. G. Wideliuss, Klockrike, och seminarielärare Abel Bergsten, Göteborg, tidigare anställd i Finspong."

Ekmanska skolan efter tillbyggnaden

Så samsades folkskolan och realskolan under samma tak från 1930 till 1945, då realskolan, som man trodde, fick sin lokalfråga slutligt löst genom skolbyggnaden i kv. Hammaren, nuvarande Högalidsskolan. När realskolan flyttade från Ekmanska skolan var rektor Erik Persson sedan 10 år ledare för skolan. Under några år fick så Ekmanska skolan ånyo bli huvudskola för folk- och fortsättningsskolan. Ekmanska skolans tredje byggnadsetapp kom åren 1937—38, då norra flygeln uppfördes, innehållande ytterligare slöjdsalar samt tidsenliga toaletter. Överlärare för folkskolan vid denna tid var Torvald Sandin.

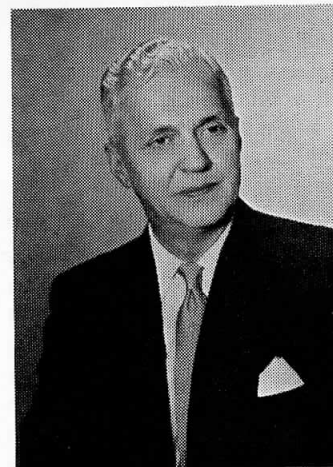
När Finspångs köping skulle genomföra reformen om fria skolmåltider i folkskolan uppstod återigen problem att lösa: frågan om matsalar för Ekmanska skolan. Nu var Per Anelid överlärare och organisatör för den nya reformen. Olika alternativ diskuterades, ganska snart kom folkskolestyrelsen fram till, att det mest ändamålsenliga var att använda den endast delvis utgrävda källaren i huvudbyggnaden. Så togs ytterligare jord, sten och berg bort innanför de metertjocka slaggstensgrundmurarna och resultatet blev mycket trivsamma måltidslokaler. Under detta arbete år 1950 hittade byggnadsfolket ett meddelande från sina kolleger då huvudbyggnaden uppfördes. Meddelandet, daterat 1 mars 1876, är skrivet på ett stycke väggpanel — förvaras nu på skolmuseet — och talar om, att skolan började byggas 1873 samt att arbetslönen för "sneckare" och murare var 2:50 riksdaler för dag.

Ekmanska skolan har även utnyttjats av Finspångs Skolor för Yrkesundervisning under åren 1933—1958. Yrkesskolan förhyrde från sistnämnda år egna lokaler på småindustriområdet.

Yrkesutbildningen ombesörjdes tidigare genom att de olika hantverksmästarna antog lärlingar och gesäller, och inom industrin fick den unga och nyanställda arbetskraften avancera från enklare till mera krävande arbeten.

Hjalmar Berg berättar att han under sin lärargärning på 1890-talet observerat att det blivit svårare för pojkar och flickor att få anställning som lärlingar efter avslutad folkskola. På världsutställningen i Paris år 1900 hade Berg uppdraget att organisera och förestå utställningen om den svenska folkskolan. Under vistelsen i Paris studerade Berg flera av stadens yrkesskolor. Hemkommen skrev han tidningsartiklar och höll föredrag om behovet av yrkesskolor även i Sverige. Så kom Hjalmar Berg att verksamt medverka till utformningen av yrkesskolorna i vårt land. Den tekniska utvecklingen inom industrin krävde ökade yrkeskunskaper hos arbetarna och nya yrken hade också tillkommit.

Skolmyndigheterna i Finspång ventilerade vid flera tillfällen frågan om inrättande av lärlings- och yrkesskolor främst i anslutning till ortens metallindustri. I oktober 1932 lade folkskolestyrelsen ett preciserat förslag och i november samma år tillsatte kommunalfullmäktige en interimstyrelse med uppgift att föra frågan framåt. Valda blevo: verkstadschefen John Nordin, fil.mag. Oscar Källman, ingenjör Gunnar Bengtsson, brandchef Henrik Bengtsson, kontrollant Malkolm Hellerstedt, plåtslagare Gustav Wallin och komminister Ossian Molander.

Rektor

Oscar Källman

Vid sammanträde den 4 mars 1933 beslöt kommunalfullmäktige att inrätta Finspångs Skolor för Yrkesundervisning, och antog reglementet. Till styrelse valdes den tidigare utsedda interimstyrelsen. Till rektor för verkstadsskolorna utsågs verkstadschefen John Nordin och till rektor för den teoretiska undervisningen utsågs fil.mag. Oscar Källman. Till ordförande i den nya styrelsen valdes brandchefen Henrik Bengtsson. Förutom överenskommelserna med industri-företagen om de inbyggda verkstadsskolorna, så bedrev Finspångs Skolor för Yrkesundervisning också en omfattande verksamhet i form av kvällsundervisning med yrkeskurser för äldre. Denna kursverksamhet var en tidig och kvalitativt högtstående föregångare till gymnasieskolans vuxenundervisning.

Genom STAL-LAVAL:s utveckling, började industrin verka störande på skolverksamheten, liksom den ökande trafiken på Östermalmsvägen. Tillgången på tillräckligt stora lekutrymmen var begränsat. Kommunen måste på sikt räkna med att skolan till sist måste lämnas och STAL-LAVAL ville gärna öka sitt industriområde. År 1961 ingick Ekmanska skolan som en del i en affär mellan kommunen och bolaget, en affär som berörde flera fastigheter. Försäljningspriset — lika med taxeringsvärdet — var 402.300:—kr. Kommunen skulle få använda skolan ytterligare under 10 år. Vid halvårsskiftet 1970 kunde skoldirektör Gösta Valking överlämna nyckeln till den nye ägaren som ett tecken att skolepoken var slut. Efter vederbörliga utredningar av länskolnämnd och länsstyrelse godkände Kungl. Maj:t den 18 januari 1963 försäljningen av skolan och säger vidare:

"Tillika föreskriver Kungl. Maj:t, att av köpeskillingen ett belopp om etthundrafemtio tusen kronor skall förvaltas som en särskild fond under namn av "Brukspatron Carl och Augusta Ekmans donationsfond, Ekmanska skolan" samt att den årliga avkastningen av fonden, sedan en tiondel därav lagts till kapitalet, skall liksom det enligt makarna Ekmans donationsurkund utgående årliga anslaget användas till stipendier åt ungdomar från Finspångs köping för fortsatt utbildning efter avslutad obligatorisk skolgång".

När Fiskeby Bolag år 1918 köpte det gamla Finspongsgodsets skogar, hade driftsbidraget förts över på fastigheten stg 391 som ingick i detta köp. I samband med en fastighetsaffär mellan kommunen och Fiskeby Bolag år 1965, som även berörde stg 391, var man överens om, att bolaget till kommunen överlämnar ett engångsbelopp på 60.000:— kronor motsvarande det kapitaliserade värdet av det i Ekmanska donationsbrevet (daterat den 10 juli 1874) garanterade driftsbidraget om 2.500:— kronor.

Fondens grundbelopp utgjorde den 31 december 1974 kronor 288.599:—.

I samband med beslutet om försäljningen av Ekmanska skolan hade Risinge Hembygdsförening diskuterat huvudbyggnadens framtid med hänsyn till det kulturhistoriska värdet, samt beslutat att genom sin ordförande — talman Martin Skoglund — få uttala: att byggnaden så länge den finns kvar måtte användas i undervisningssyfte, såvida detta kan ske, utan att det skulle bli avbräck i STAL-LAVAL:s industriella verksamhet.

Ekmanska skolan används fortfarande till skoländamål. I huvudbyggnaden har STAL-LAVAL sitt center för intern utbildning. Den inbyggda verkstadsskolan får fortfarande en del teoriundervisning här. Utbildningsledaren, rektor Gösta Hedén, är närmast ansvarig för verksamheten, som omfattar kurser både på gymnasie- och högskolenivå.

I och med att riksväg 51 fick sin nuvarande sträckning med den nya Bergslagsbron, år 1967, så fick skolanläggningen ett mera dominerande läge för resenären som kommer västerifrån. Ekmanska skolan försvarar även i dag sin givna plats i landskapsbilden.

Torild Lindvall

Fotnot 1:

Artikelförfattarens formulering om vad Martin Skoglund sade i dåvarande kommunalfullmäktige grundar sig på den utformning protokollet fått i konsekvens av fullmäktigemajoritetens beslut. Den mening hembygdsföreningens ordförande hr Skoglund och v. ordförande Evert Pettersson framförde var att skolans huvudbyggnad om möjligt skulle bevaras och förslagsvis brukas för undervisning.

I. B.

Fotnot 2:

Som kommunalfullmäktiges ordförande vid tidpunkten för försäljningen av Ekmanska skolan, ansåg jag, vilket också blev beslut, att kommunalfullmäktige inte kunde försälja fastigheten med byggnader och samtidigt säga att skolans huvudbyggnad ej fick rivas.

Frågan om rivning var ju de nya ägarnas sak att pröva.

T. L.

Minnesglimtar från skolor i Finspång

I mars 1919 kom jag som 11-åring till Finspång med mina föräldrar. Efter de första skolorna i Almundsryd i Småland gick jag ett knappt mellanår i Motala. Från den annorlunda miljön i en B-skola innebar arbetssättet, och kanske främst kamratskapet i en A-skola en viss omställning. I Motala upplevde jag en mycket svår mobbning, innan min lärarinna Erika Häckner upptäckte förhållandet och tonade ner mina svårigheter. Genom hela mitt liv och mitt arbete inom skolan har jag med glädje tänkt tillbaka på mina första skolor i Finspång. Dåvarande överläraren, sedermera rektorn, folkbildaren och efter hand min gode vän och medarbetare Alfred Lagerström lär ha samlat eleverna och för dem introducerat en ny skolkamrat med ett något annorlunda beteende. Efter en operation var jag nämligen beroende av två käppar under en lång konvalescenttid. Tydligt hade överläraren framställt min situation så träffsäkert att jag under mina skolor i Finspång aldrig kände mig utanför kamratkretsen. Utan att spela rollen av överdrivna "beskyddare" tog man hand om mig, lät mig naturligt smälta in i lekgrupper och efter hand komma över mitt fysiska handikapp.

David Swahn var min lärare under folkskoletiden. Vår klass tillhörde inte de "lättfostrade". Den innehöll många individuellt präglade elever, som visst inte utan protester fann sig till rätta i tidens tämligen auktoritativa skolmönster. Skolagan stod i sitt flor. Det var många som fick smaka karbasen. Under de gemensamma skolbaden i det lilla, smått legendariska badhuset kunde vi kamrater konstatera blåmärkena. "Förrättningen" skedde i lärarrummet, utan insyn. Och en sak som under min egen lärtid förundrat mig var det förhållandet, att vår klasslärare även fick dela ut aga till elever i andra klasser. Då och då knackade det på dörren, och mitt i en lektion lämnade vår lärare oss ensamma en stund, för att återvända "efter förrättat värv" . . . oftast i upprört tillstånd!

Finspångs skolväsende hade ett mycket gott anseende. Man hade ju också förnämliga traditioner från den Bergska tiden att förvalta och föra vidare. Ännu starkare upplevde jag detta "skolans inre arbete" (för att använda en modern term) under de fyra åren i Finspångs högre folkskola, en Lagerströmsk påbyggnad på den direkta folkskolan. Vi delade lokaler med folkskolan i den Ekmanska skolan. Elevantalet var väl avvägt. Efter hand genom åren slutade ganska många för att gå ut i förvärvsarbete. Efterkrigstiden innebar hårda förhållanden i samhället. Arbetslöshet och knapphet gjorde att många föräldrar lät barnen avbryta den "påbyggda" skolan. Under det avslutande fjärde året var vi endast åtta elever. Vi läste högst upp i ett litet familjärt rum. Det var skickliga och intresserade lärare vi hade. Jag minns särskilt vår klassföreståndare Marga Backman, Emy

Schill, Oskar Källman och Torsten Dittmer. De tog hand om oss på ett personligt sätt. Över det hela svävade sedan Alfred Lagerströms "anda". Det rädde "ordning och reda". Men vi elever upplevde också många stimulerande inslag i samvaron.

David Swabns klass 1920 utanför Ekmanska skolan

Ett särskilt kapitel förtjänar de s.k. elevaftnarna. De utgjorde väl förberedda och festliga sammankomster mellan elever och lärare. I tur och ordning svarade olika klasser för värdskapet. Ansvaret vilade på en speciell festkommitté, som hade stor frihet att utforma programmet. Visserligen ingick någon lärare i kommittén, men direkt censur förekom inte. Själv minns jag nervositeten inför "välkomsttal" och nämndemannens roll i Ruskaby skola, som vid det laget hade sin urpremiär. Så lekte vi skämtlekar och folklekar. Timmarna gick fort... och själva gick vi väl inte direkt hem efter festen. Vi var ju i den åldern, då vi upptäckte att alla flickor eller pojkar inte var direkta kopior av varandra. Det fanns alltid "Någon Viss", ett svärmeri, någon att förhoppningsvis hålla i handen! — Ofta höll vi samman i grupper. Och någon gång blev det efterräkningar för t.ex. offentlig rökning! Skolans anseende stod på spel... och måndagen fick en skugga av "dagen efter", förhör och förmaningar.

Realexamen avlade vi finspångare som privatister vid Norrköpings högre allmänna läroverk. Det var en omständig och i dubbel bemärkelse prövosam tid. Proceduren tog en hel vecka. Vi fick pröva i samtliga ämnen, innan själva examen började. Och då fick vi åter prov i alla ämnen. Det var för oss obekanta lärare, föregångna av vilda rykten om diverse personlig originalitet. Jag minns också att det var en ganska dyrbar vecka. Vi måste inkvarteras i Norrköping, och de inledande proven krävde särskilda avgifter. Men sommaren 1925, för jämt 50 år sedan, fick vår klass den grå mössan. — Och efter skolan väntade LIVET... för min del tre år på STAL:s avlöningskontor. Begynnelselön 45:—/mån.

En vinterkväll 1928 fick jag efter en föreläsning i Folkets Hus sällskap med dåvarande komminister Julius Wellhagen. Vi hade ett mycket personligt samtal, han engagerade sig i mina framtidsplaner. Jag följde honom till komministergården, han mig tillbaka till mitt hem... och jag honom än en gång till Ölstad! Tidigare hade jag aldrig ens snuddat vid tanken att bli lärare. Men några dagar senare kom Wellhagen hem till oss, resonerade med mina föräldrar, och efter en vecka gick jag på en förberedande kurs i Linköping. I maj drog jag sedan en vinstlott i Tillfälligheternas spel och kom in på seminariet i Linköping. Av 900 sökande antogs 45!

Som lärare hamnade jag de två första åren i min födelsesocken Almundsryd, därefter 12 år i Vånga, för att 1946 återvända till Finspång. Det var ett intressant möte med några av mina egna tidigare lärare, bl.a. Tyra och Gustav Florman. Torvald Sandin var då rektor, och under de följande 14 åren i det expanderande brukssamhället fick jag uppleva en snabb och genomgripande utveckling. 1946 fanns endast Högby- och Ekmanska skolorna. Den gamla stammen av lärare blandades efter hand med unga energiska kamrater. Det rädde en livlig utveckling också på undervisningens område. Vi praktiserade grupparbete, gav ut skoltidningar, bildade lärarlag och svetsades samman i kamratlig samvaro. Lärarklubben var en idealisk blandning av pedagogisk diskussion och glatt kamratskap.

Själv var jag engagerad i skoloradioarbetet, en spännande syssla, särskild under direktsändningarnas tid. Under ett par etapper tjänstgjorde jag på skoloradiosektionen för att ytterligare komma in i programarbetet. I ett sådant sammanhang och genom Folkskolläraryrkesförbundets ungdomsstyrelse fick jag personlig kontakt med en kollega i Ankarsvik på Alnön vid Sundsvall, Erik Myrenberg. Vi formade planer på ett skolklassutbyte mellan våra båda avgångsklasser. Varje elev fick skriftligt presentera sig, och sedan pusslade vi samman brevkontakter Ankarsvik — Finspång. Vi gjorde arbetsböcker över våra respektive hemlandskap, samtalade med varandra via skoloradioprogram, samlade reskassor genom skolsparande, underhållningar och utgivande av skoltidningar.

Omedelbart efter läsårsavslutningen sommaren 1950 for vi med tåg till Stockholm, och efter en stormig båtresa Stockholm—Sundsvall mötte finspångs ungdomarna sina brevkamrater på skolhustrappan på Alnön som höjdpunkten på kamraternas examen samma dag. Under en knapp vecka var vi alnöbornas gäster, for runt i deras imponerande landskap och svetsades samman till ett kamratlag. Ungdomarna bodde i hemmen hos sina brevkamrater. — Så småningom blev det "halvtid". Alnöklassen gjorde nämligen resällskap tågledes hit till Finspång. Där var de under samma förutsättningar våra gäster. Vi for runt i det sommarfagra Östergyllen och under STAL:s och "Metallens" speciella värdskap presenterade vi vår hembygd.

Att det sedan blev ett tårfylldt avsked mellan ungdomarna säger sig självt. Men efter tio år träffades åter flertalet av ungdomarna tillsammans med oss ledare på Solliden, Skansen. Efter hand som ungdomarna växt upp och bildat familj har dock de långa avstånden Ankarsvik—Finspång tagit ut sin rätt och under kamratträffarna med femårsintervaller har vid de båda sista träffarna enbart finspångsklassen 1950 varit representerad. I år samlas vi till 25-årsjubiléum i Finspång. Skulle någon Alnöbo då dyka upp vore det förstås extra festligt!

Nils Annerud

Föreläsningsverksamhet i Risingebygden

Sveriges första föreläsningsförening, Stockholms Arbetarinstitut, bildades 1880. Med denna förening tändes en folkbildningseld, som i sinom tid skulle flamma över hela landet. På 1930-talet fanns föreläsningsanstalter inte endast i städer och andra centrala samhällen utan även på rena landsbygden, till ett antal överstigande 1000. Anstalterna samarbetade i länsförbund och dessa startade 1913 Föreläsningsförbundets Riksorganisation (FRO).

Finspångs Föreläsningsförening bildades 1905. Under 41 år (1915—1956) hade jag förtroendet att fungera som denna förenings föreståndare. Redaktionen har hemställt, att jag måtte för årsskriften berätta något om föreningens målsättning och om dess arbetsresultat under denna långa tid. I stället för en nyskriven artikel har jag översänt följande uppsats, som inför min 80-årsdag 1951 publicerades i en facktidsskrift.

Finspångs Föreläsningsförening

Det förefaller, som om Finspångs föreläsningsförenings verksamhet uppmärksamats på en del håll i landet. Årsberättelser och terminsprogram rekvideras och ofta kommer förfrågningar angående föreningens arbetsmetoder, ekonomiska problem m.m. Man undrar, hur det är möjligt, att ett industrisamhälle, som inte ens nått stadsvärdighet, kan upprätthålla en föreläsningsverksamhet av sådan omfattning och kvalitet.

Då jag nu tillmötesgår en upprepade gånger framställd önskan, att jag måtte i Tidskriften redogöra för föreningens arbetsätt m.m., så är det varken därför, att jag anser våra arbetsformer utan vidare föredömliga eller resultatet särdeles märkvärdigt. Men min gamla övertygelse, att föreläsningsrörelsen har viktiga uppgifter att fylla och stora utvecklingsmöjligheter, har under de 35 år, jag innehaft befattningen som föreståndare för Finspångs föreläsningsförening, i hög grad stärkts, och jag önskar livligt, att på platser, där föreläsningsrörelsen endast med svårighet synes kunna upprätthållas, de relativt gynnsamma erfarenheterna från Finspång må uppmuntra till nya tag.

Ur Finspångs föreläsningsförenings års- och revisionsberättelser för verksamhetsåret 1949—1950 kan inhämtas följande.

Under året anordnade föreningen 32 föreläsningar, 7 konserter, 6 teaterföreläsningar och 8 filmföreläsningar, inalles 53 programkvällar. Föreläsningar, konserter och teaterföreläsningar besöktes av 12.948 personer eller av i medeltal 287 (föreg. år 286) och filmföreläsningarna av 2.865 personer eller av i medeltal 358 (föreg. år 293).

Antalet medlemmar i föreningen var under höstterminen 928 och under vårterminen 930. (För höstterminen 1950 redovisas en ökning av medlemsantalet till 1.017 och av medeltalet åhörare till 307, resp. 349).

Inkomster och utgifter balansera på 20.311 kr med en kontant behållning av 2.368 kr vid arbetsårets början och 2.254 kr vid dess slut. Bland inkomsterna märkas medlemsavgifter 5.214 kr, inträdesavgifter 10.023 kr, statsbidrag 420 kr, kommunalt bidrag 1.000 kr och från industribolag 1.050 kr jämte i vissa fall hyresfri föreläsningssal.

De största utgiftsposterna ha varit arvoden m.m. till föreläsare etc. 9.887 kr, lokalhyror och städning 950 kr, annonser och trycksaker 1.764 kr, vaktmästare och annan betjäning 2.219 kr, styrelsens avlönade funktionärer, ombudsresor m.m. 1.065 kr, distributören av terminskort 741 kr samt post- och telefonporton 358 kr.

Under hela den långa tid, jag haft tillfälle på nära håll följa verksamheten, har föreningen arbetat med samma syften och efter oförändrade grundprinciper, ehuru med smidig anpassning till tidsläge och samhällsutveckling. Det har gällt att beakta och söka tillfredsställa den arbetande vardagsmänniskans legitima behov av avkoppling och förströelse under fritid men på sådant sätt, att på samma gång andlig vederkvickelse erbjudits och nyttiga kunskaper meddelats under angenäma former.

Styrelsen har städse ansett och håller alltså för, att föreläsningrörelsen bör söka erövra "den stora publiken", så att högsta möjliga åhörarfrekvens kan redovisas. Att i ett samhälle som Finspång med dess starkt utvecklade föreningsliv, med en befolkning, splittrad på ett otal sammanslutningar, cirklar, klubbar och gillen, under hård konkurrens med det industrialiserade offentliga nöjeslivet, erövra en stor och pålitlig föreläsningssal har visat sig vara ett visserligen svårt men ingalunda olösligt problem. Trots oavslutad ökning av föreläsningarnas antal, har städse kunnat redovisas ett medeltal åhörare överstigande 250.

Föreningen har åtnjutit förmånen att äga tillgång till en stor, bekvämt inredd föreläsningssal, nämligen Finspångs teater, som tillika är biografalong och därför utrustad med förstklassiga filmapparater. Andra erforderliga projektorer av yppersta beskaffenhet har föreningen givetvis själv anskaffat och dessutom i lokalen installerat en förnämlig anläggning för elektrisk ljudförstärkning, som vid behov användes.

Kö utanför Finspångs teater under föreläsningssällskapets storhetstid på 50-talet

Vi ha städse ansett angeläget, att om möjligt inga lokala åtgärder underlåtas, som kunna vara ägnade att bereda ökad trevnad åt föreläsare och publik. Föreläsningarna börja precis på utsatt klockslag. Talarstolen är i regel prydd med friska blommor. Betjänande personal är välavlönad och arbetar med kunnighet och precision.

Den främsta förutsättningen för verksamhetens framgång har dock varit, att vi kunnat bjuda på terminsprogram av högsta kvalitet och tillika så omfattande och så prisbilliga, att de lockat till abonnemang. Styrelsens motto har varit: "endast det bästa är gott nog". Kostnadsfrågan har kommit i andra rummet. Det har f.ö. visat sig, att ju mera påkostade program, som bjudits, desto bättre har föreningens ekonomiska ställning blivit.

Ett par synpunkter, som vi ansett viktiga, verka måhända överraskande. Vi ha fäst större avseende vid valet av föreläsare än vid bestämmandet av ämnen, och vi ha funnit önskvärdt, att föreläsningarna fått underhållningskaraktär utan att därigenom förlora något av sin kunskapsgivande och åsiktsbildande betydelse. Valet av föreläsare har alltså betraktats som viktigare än allt annat. Städse ha vi varit på jakt efter de bästa föreläsarna. Mycket ofta ha vi engagerat föreläsare utanför de officiella katalogerna, och inte sällan har det hänt, att desamma efter att i Finspång ha gjort närmare bekanskap med föreläsningssällskapet anmält sig

för katalogisering och blivit mycket anlitade turnéföreläsare. Förarbetet med detaljerna i ett terminsprogram pågår under årtal. Så ofta som möjligt låta vi föreläsarna behandla dagsaktuella ämnen. Endast undantagsvis anordnas serieföreläsningar. Men gärna får en följande föreläsning, då så kan ske, på lämpligt sätt anknyta till en föregående av annan eller samma föreläsare. Ett belysande exempel må nämnas. En termin behandlade professor Gaston Backman ämnet "Liv och död ur naturvetenskapliga synpunkter". Följande termin fick professor Dick Helander föreläsa över ämnet "Döden och det eviga livet". Båda dessa föreläsningar voro mycket talrikt besökta av i stort sett samma publik.

Ett närmare studium av våra arkiverade 72 terminsprogram, alltifrån år 1915, erbjuder åtskilligt av intresse. Där finna vi namn på de mest efterfrågade föreläsarna från olika epoker, talrika s.k. stjärnföreläsare, representanter för universitet och högskolor, berömda forskningsresande, populära författare, förgrundsgestalter i fråga om religiös förkunnelse och sociala reformer, tekniska framsteg och bildande konst o.s.v. Där finnas ledamöter i Svenska akademien, statsråd, biskopar och radions populäraste talare o.s.v. Ej mindre intressant är förteckningen på anlitade musikaliska kapaciteter, recitatörer och andra estradens konstnärer, alltifrån Sven Scholander och Marteau-Stenhammar till Anders de Wahl, France Ellegaard och Orphei Drängar. Norrköpings orkesterförening har konserterat i Finspång inemot ett 50-tal gånger alls sedan 1915, och W. Witkowsky gav under några år 12 pianokonserter för fullt hus, för att nämna ett par exempel.

Vissa arrangemang ha genom att återkomma varje år på samma datum erhållit traditionell karaktär och inte minst därför blivit mycket populära. Marie beb.-dag, den 25 mars, anordnas t.ex. kyrkokonserter av landets mest framstående orgelspelare.

I den mån så varit möjligt, ha även teaterföreställningar anordnats. På 1920-talet gav Skådebanan på uppdrag av föreningen 12 föreställningar. År 1944 återupptog föreningen teaterverksamheten och har sedan dess förmedlat 23 välbesökta föreställningar, huvudsakligen av Riksteatern. I fråga om teaterverksamheten gäller, att densamma måste finansiera sig själv utan kontant bidrag från annat håll. Hittills har detta också kunnat ske, tack vare god publikfrekvens.

Alltsedan början av 1920-talet har spelfilmer fått plats på programmet med i regeln två dubblade föreställningar varje termin. Genom sin filmverksamhet har föreningen avsett att i någon mån söka höja filmsmaken, varför endast verkligt goda filmer visats. Sedan Filmuthyrarföreningen, som befarat oläglig konkurrens, frantagit föreläsningsföreningarna rätten att förhyra spelfilmer, ha vi åstadkommit helaftonsprogram med förstklassiga kortfilmer. Senaste terminens två filmprogram hade formulerats "Människor och djur, natur och kultur. De bästa Sucksdorffs-filmerna" och "Natur- och arbetsliv i svenska bygder. De bästa prins Wilhelms-filmerna". Att vanliga föreläsningar i så stor utsträckning som möjligt illustreras med film, är givet.

Teater- och filmföreställningarna ha ökat föreningens popularitet och underlättat medlemsvärningen.

Föreningens senast tryckta terminsprogram tjänstgör som medlemskort och tillika som inträdesbiljett till alla föreläsningar, konserter och filmföreställningar. Omkring fyra veckor före terminens första föreläsning måste programmet föreligga i tryck. Distribueringen ombesörjes till största delen av för ändamålet anställd, genom provision i stigande skala vävlönad, för verksamheten intresserad person, som på lämpligt sätt, företrädesvis genom husbesök, säljer största möjliga antal medlemskort. Endast ett mindre antal kort hållas tillgängliga i Bokhandeln för sådana spekulanter, som icke blivit uppsökta av försäljaren. När terminens första föreläsning annonseras, är i regeln hela kortupplagan slutsåld. Till en början begränsade vi försäljningen av terminskort till ett antal motsvarande lokalens 456 sittplatser. Men detta ledde till, att kort som begärlig handelsvara av passliga uppköpare såldes på ett slags svart börs till förhöjt pris. Därför sälja vi numera korten i obegränsat antal. Erfarenheten har f.ö. visat, att ingalunda alla utlämnade terminskort regelbundet användas, och risken för anmärkningar i anledning av bristande lokalutrymme vid något tillfälle elimineras helt genom följande å korten tryckta observandum: "När stor publiktillströmning kan väntas, böra kortinnehavare infinna sig i god tid för att med säkerhet erhålla plats. Kortet upphör att gälla, då lokalen blivit fullsatt". För en och annan publikfavorit anordnas dubblering, och då kan det inträffa, att mer än tusentalet åhörare söka sig till föreläsningssalen samma kväll.

TERMINSPROGRAM

Om icke annan lokal eller tid anges vid de olika programpunkterna, hållas föreläsningar m. m. å teatern och börja kl. 19.30.

- Ti. 10 jan. **Pianisten Hilda Waldeland: Konsert.**
Tryckt program vid ingången.
- Ti. 17 " **F.d. Byrådirektören, fil. dr Per Collinder: I stålula till havets botten.**
Ljusbilder. Film.
- Ti. 24 " **Forskningsresanden, Rytmmästare Alfred Vogel: Stendädersfolk i Nya Guinea okända inre.** En forskningsfärd till pygmästammar 1950-1951. Ljusbilder.
- Ti. 31 " **Grevinnan Brita von Rosen: Japan, modern stat med gammal kultur.**
Etnografi, religion, konst och te-kult. Ljusbilder.
- Ti. 7 febr. **Fil. dr Eric Öxenskierna: Tyskland - tradition, tragedi, tillförsikt.**
Ljusbilder.
Grevinnan Edith Öxenskierna d'Amara sjunger tyska folkvisor och romanser.
- Ti. 14 " **Redaktör Olof Norell: Hur skall tavlan se ut?**
Resonemang om begripligt och obegripligt, äkta och falskt. Ljusbilder.
(Föreläsningen anordnas i samarbete med Finspångs Konst-förening.)
- M. 20 " **Norrköpings Orkesterförening: Symfonikoncert.**
Dirigent: **Herbert Blomstedt.**
Tryckt program. Muntlig orientering.
Folkets hus kl. 19.30.
- Ti. 21 " **Kinamissionären, fil. lic. J. Sommarström: Om modern propaganda - syfte, medel, effekt.**
(Föreläsningen anordnas i samarbete med Finspångs Frikyrkl. Allianskommitté.)

Ti. 28 febr. **Lutsångaren Allan Jerbo: Sång- och visafton.**

S. 4 mars **Seminarieledaren Eric Bojs: Svenska folkets vanor och ovanor.**
Illustration med snabbteckningar.
Föreläsningen börjar kl. 14.30.

Ti. 6 " **Gitaristen Dan Grenholm: Spanska byar och deras folkiv.**
Klassisk och modern musik. Rituell dans av **Ramido.**

Ti. 13 " **Arkivarien Björn Helmfrid: På vrakfiske i Kattegatt.** Ljusbilder. Film.

S. 18 " **Mar. beb. dags-konsert i Risinge kyrka kl. 14.45.**

Musikdir., fil. kand. Jan Håkan Åberg: Klassisk och modern orgelmusik.
Sångerskan Berit Åberg (sopran): Dalakoraler m. m.
Inledande kommentarer. Tryckt program.
Bussar avgår från Finspång kl. 14.20 och åter efter konserten.

Ti. 20 " **Stadsbibliotekarien Ragnar Ljung: Harry Martinson, sjömannen, som blev en av de aderton.**
Uppläsning. Ljusbilder.
Samma dag kl. 13.
Skolföreläsning: Vandringar i Wien.
Ljusbilder.

Ti. 27 " **Docenten, med. dr Bertil von Ahn: Tobaksrökningens inverkan på den mänskliga organismen.** Ljusbilder.
(Föreläsningen anordnas i samarbete med Finspångs Ungdomsvårdskommitté.)

Ti. 3 april. **Operastipendiaten Busk-Margit Jonsson: Romans- och operafton.**
Vid flygeln: **Olof Agrell.** Tryckt program.

Ti. 10 " **Författarinnan Jeanna Oterdahl: Svensk kvinnogärning genom tiderna -**
från Heliga Birgitta till Elsa Beskow.

Ti. 17 " **Två filmföreställningar** (kl. 18 och 20.15):
Den sönderlagna krukans.
Storfilm. Emil Jannings bästa. Barntilläten.

Finspångs föreläsningsförenings terminsprogram 1956

Priset på terminskortet är alltså endast 3 kronor, ehuru detsamma berättigar till fritt inträde vid alla föreläsningar, konserter och filmföreläsningar under terminen med en sammanlagd intädesavgift på inemot 20 kr och därtill är försett med 3 rabattkuponger à 1 kr, gällande vid köp av biljetter till teaterföreläsningarna.

Jag har utförligt redogjort för vårt under 35 år konsekvent tillämpade system med tidig och effektiv distribuering av fullständiga program, som tillika tjänstgör som prisbilliga terminskort, därför att denna detalj hos oss städse utgjort en mycket viktig förutsättning för verksamhetens framgång.

Eftersom terminsprogrammet gäller som inträdeskort under en hel termin och därför omsorgsfullt och flitigt studeras, utgör detsamma en förträfflig reklam, som ständigt och effektivt erinrar om terminens föreläsningar m.m. Men styrelsen underlåter ingalunda att begagna även annan reklam. För varje föreläsning uppsätts på 30 olika platser inom köpingen affischer, tryckta å särskild blankett med verkningsfull kliché i färg. Att därjämte för varje tillfälle infördes annons i två eller tre ortstidningar är självklart. Förreklam medge tidningarna endast i fråga om teater och kvalificerade konserter. Men även när det gäller vanliga föreläsningar intagas i regeln kortare referat.

Som god reklam får väl också anses vårt arrangemang med föreläsningssbussar Lotorp—Finspång (7 km) två gånger varje termin för gratisresor till och från föreläsningarna. I syfte att i tid intressera skolungdomen för vårt folkbildningsarbete inbjuda vi varje termin samrealskolans elever och folkskolans högsta klasser att under skoltid på teatern åhöra en gratisföreläsning. Detta är ju också ett slags reklam.

Det i författningen om det frivilliga folkbildningsarbetet föreskrivna samarbetet med andra ideellt syftande organisationer och institutioner har realiserats på sådant sätt, att i föreläsningsföreningens styrelse, som består av 12 medlemmar, invalts representanter inte endast för anslagsgivarna, köpingen och industribolagen, utan också för ABF, folkbiblioteket, skolorna, konstföreningen, nykterhetsrörelsen och de frireligiösa sammanslutningarna. Denna lösning av samarbetsproblemet har visat sig mycket ändamålsenligt och har avsevärt stärkt föreningens position i samhället. Som vittnesbörd om den hänsyn, som visas föreläsningsföreningen, kan nämnas, att sedan lång tid tillbaka tisdagen, den ordinarie föreläsningssdagen, lojalt respekteras på det sättet, att möten och sammanträden av olika slag om möjligt förläggas till andra veckodagar.

Om jag ytterligare skulle tillägga något, så skulle jag vilja begagna detta tillfälle att till denna tidskrift, till centralbyråer och förbundsöverstyrelse, till föreläsarna, av vilka många blivit mina personliga vänner, samt slutligen till min egen lokala styrelse uttala min djupt kända tacksamhet för gott samarbete.

Under mer än ett halvsekel har föreläsningssrörelsen varit och är alltså mitt livs stora stimulerande och inspirerande hobby.

Alfred Lagerström

(Ur Tidskrift för Föreläsningssverksamheten nr 2/1951)

Under mina återstående fem år som föreståndare fortsatte föreningens verksamhet enligt oförändrade principer och med ökad publikfrekvens. Söndagen den 16 oktober 1955 firade föreningen 50-årsjubileum med en festlighet på teatern, besökt av 450 personer, därav ett 100-tal särskilt inbjudna. Programmet upptog bl.a. musik och sång av violinisten Sven Karpe, pianisten Camilla Kinberg och operasångaren Luigi Cararra, intervju med föreståndaren om föreningens 50-åriga verksamhet av redaktör Lars Madsén, högtidstal av landshövding Carl Hamilton samt gratulationstal av representanter för skolöverstyrelsen, Folkbildningsförbundet, FRO med flera.

Rektor

Alfred Lagerström

Jubiléet avslutades med av Fabr. AB Ljungström bekostad middag med soaré på Finspångs slott för 110 gäster, som föreningen fått inbjuda.

Efter fyllda 85 år, vid föreningens årsmöte 1956, avgick jag som föreståndare och lämnade styrelsen, tacksam för den livsbejakande glädje, som föreläsningssverksamheten skänkt mig.

41 årsberättelser och 82 terminsprogram jämte 50-årsberättelsen och bandinspelningen från jubiléet kommer sannolikt att förvaras i bibliotekets Finspångsrum.

EPILOG

Föreläsningssrörelsen hade länge besvärats av motvind från olika håll. Dråpslaget kom 1963, då riksdagen beslöt indraga statsbidraget till föreläsningssförbundet, som degraderades till sektioner i länens bildningsförbund. Detta hade till följd, att Föreläsningssförbundets Riksorganisation måste fira sitt 50-årsjubileum med upplösning. Sedan också skolöverstyrelsens kataloger över föreläsarna upphört att utkomma, hade man föreläsningsselden under kontroll. "Landets lågor", som en känd författare kallat föreläsningssföreningarna, slocknade en efter en. Men ännu flamlar det till här och där, då och då. Därför pågår eftersläkningen alltså. Finspångs Föreläsningssförening existerar emellertid fortfarande.

St. Sköndal i april 1975

Alfred Lagerström - 104 år

Naturinventeringen i Finspång

De hårda ingrepp dagens hushållning gör i mark och andra naturtillgångar i form av byggnadsmark, vägar och täkter av skilda slag, men även det förhållandet att mycket av de gamla kulturmarkerna, åkern och betesmarkerna lämnas att växa igen, innebär att stora naturmässiga värden löper risk att spolieras.

En sammanställning av ömtåliga, säregna eller på annat sätt skyddsvärda platser inom kommunerna till underlag för kommande kommunöversikter och därpå följande generalplaner har blivit en nödvändighet. Generalplanen har ju i den nya planlagstiftningen jämsides med naturminnesvård och naturreservat blivit som ett skyddsinstrument i kommunernas hand för natur- och kulturminnen. Ett instrument som man väntar skall få stor betydelse. Med detta som bakgrund beslutade Finspångs kommun under våren 1974 att företa en naturinventering med syfte att spåra upp och förteckna naturkvaliteter av mera ovanligt slag. Jag fick uppdraget att fullfölja detta och har tillsammans med Hans Liman genomfört det under sommaren 1974. Uppgiften var mycket intressant och stimulerande och det är omkring den och dess resultat jag här tänkte berätta litet.

Arbetet skulle bestå i att dels förteckna och beskriva de olika objekten, dels att på en karta med topografiska kartans bild åskådliggöra deras omfång på marken. Vad som kunde komma ifråga av naturkvaliteter var geologi och landformer, vatten i sjöar och vattendrag och deras innehåll, florin och faunan (djurlivet) samt de platser det rörliga friluftslivet redan tagit i anspråk i betydande utsträckning. Graden av intresse skulle också anges, d.v.s. om objektet ägde endast lokalt intresse eller om säregheten var av sådan art att intresse förefanns även på läns- eller riksplånet.

Vi gick till verket genom att söka kontakt med hembygdsföreningarna, biologiska föreningen och andra sammanslutningar för att få tips. Också en del privatpersoner, som kunde förväntas ha uppslag att ge sökte vi kontakt med. Det var många intressanta företeelser vi på detta sätt fick fram och detta var oss till ovärderlig nytta i arbetet.

Vi träffade också samman med professor Karl-Erik Bergsten och statsgeologerna Anders Vikström och Christer Persson — de sistnämnda befann sig tursamt nog i trakten för arbete med den nya geologiska kartan. Tack vare dessa kontakter fick vi från början ett gott begrepp om kommunens berggrund och jordarter. Bergsten har ju lagt ned stort intresse kring förkastningssprickorna i norra Östergötlands berggrund. Vikström känner bergarterna och framställde en bergartskarta åt oss. Persson är specialist på de lösa jordarterna, speciellt istidens avlagringar, och hade många intressanta synpunkter att ge. Eftersom det i grunden är markernas mineralinnehåll som avgör, vad slags natur man skall finna på en viss plats, är det givet att dessa specialistkontakter borgade för en god start för arbetet.

Efter att ha studerat de uppgifter vi fått in och den litteratur vi ansåg nödig — här får inte förglömmas intensiva kartstudier — kunde så fältarbetet börja. Detta pågick så gott som varje dag mellan 15 juni och 1 september och innebar många mil av bilåkning och terrängvandringar. Finspångs kommun omfattar inte mindre än 1300 km² och det är ju ett imponerande område att fara över.

I fortsättningen tänker jag redovisa några av de objekt vi fann. Naturligtvis håller jag mig därvid i denna publikation till sådana i Risinge socken så som jag förut i Hällestadstidningen redogjort för objekten i Hällestad. I vår rapport förtecknade vi objekten från norr till söder, jag gör nu sammanfattning och börjar således med det nordligaste.

MÅLSTORP

Här är det en liten grusås, som är allt för vacker och välbyggd för att den skall få exploateras av gruståkt. Den ligger till en del som strand i sjön Östjuten och är därigenom väl exponerad. Florin utgöres av en typisk kärv grusmarksflora med just ingenting annat än lingon- mjölon- och kråkbärsris och så förstås rakstammiga, kvistfria tallar och spridda enar. Hur den bildats är en gåta för den tillhör inte Rejmyråsen utan har kommit till ett par kilometer vid sidan om denna.

BÖRGÖL

Alla bruk med ambitioner skulle ha en park, engelsk, italiensk eller fransk alltefter som modena växade. Vid Börgöl kan man i dag bara se obetydliga rester av denna brukspark men resterna tyder på att den varit av fransk typ. I en fransk park skulle nämligen systemet av gångar och promenadvägar utmynna i en utsiktspunkt helst med ett vattenpanorama. Denna utsiktspunkt syns vid Börgöl som en svagt terrasserad udde ut mot den våtmark som heter Venerna nedanför torpet Fräkendalen och vattenpanoramat är av hög klass. I övrigt är parken spolierad med undantag av det uråldriga tallbeståndet på bruksbacken. Tallarna ger genom sin storlek och mognad ett mäktigt intryck åt platsen och detta är en landskapsbild som vi tyckte skall bevaras.

TJENSUDDEN

I vanliga fall använde vi uteslutande platsnamn som hade anslutning till topografiska kartan. Detta för orienteringens skull. Men här hittade vi ett gammalt namn, som vi inte kunde uråklåta att försöka bevara åt eftervärlden genom att ta upp det i vår förteckning. Tjensudden låter onekligen bättre än Tjuttorps hage, eller hur vi annars skulle ha benåmt platsen.

Området består av såväl fastmark som kärr och gammal betesmark utemot Västtjuten från byn räknat. Fastmarken är intressantast. Den har en kalkrik berggrund och detta har skapat en överdådig flora både då det gäller tråd, buskar och markörter. Av tråden märks mest linden — det är inte vanligt att den förekommer

i slutna bestånd på våra breddgrader. — Örterna utgöres, förutom av de allmänna, av blåsippan i mängd, och gullviva men också av så pass ovanliga företeelser som trolldruva, lungört och tandrot. En ingående inventering, vilket tiden inte medgav oss att göra, skulle säkert ge många flera arter av kalkälskande växter. Området ges i dag ett visst skydd av Fiskeby AB, som är markägare, men man önskar att en mera utvecklad vårdplan skulle upprättas och komma till utförande.

HÄRADSTORP

Vid Häradstorp fann vi två objekt av värde. Det första, det nordligaste, är ett avsnitt av Rejmyräsens omedelbart söder om Älgsjön och alldeles invid vägen. Egentligen borde det kallas en åskulle — Rejmyräsens är ju föga sammanhängande — som är väl avgränsad av lågmark i båda åsiktningarna. Med sina två hundra meter i längd och tio meter i höjd är den ett markant inslag i landskapsbilden. Med lite slyröjning skulle dess kontur och de ståtliga björkarna, som växer på den, framträda ännu bättre.

Det andra objektet är ett 250-årigt tallbestånd söder om skogvaktarbostaden och väster om vägen. Trots den imponerande åldern är det inga jätteträd det är fråga om. Marken är nämligen mycket kärv och består uteslutande av stenblock, så att tallarna har fått nöja sig med martallens skapnad. Blockigheten är platsens andra naturkvalitet. En kärvare, torrare och stenigare plats får man leta efter. Naturkvalité, det måste vi ha klart för oss, är ju inte bara grönska och lummighet utan också det lavgrå och karga.

YTTRINGSGÖLEN

Både sjön Yttringen och gölen, som fått namn efter sjön, är goda exempel på igenväxningssjöar — gölen i långt framskridet stadium. Men det var inte därför den kom med i vår rapport. Igenväxningssjöar har vi många exempel på. Det var istället ett litet bestånd med dvärgbjörk på stället, som gjorde att de kom med. Dvärgbjörken är ju en tundraväxt, som under istiden växte överallt i isens närhet. Så småningom när isen drog sig tillbaka följde björken med men dog efterhand ut i de områden isen lämnat. Här på denna lilla plats vid Yttringsgölen har den dock av någon anledning, som man inte känner, dröjt sig kvar de 8.000 år som flytt sedan isen drog mot norr. Varför? Ja, svara på det den som kan.

Vid vår genomgång av inventeringsmaterialet med länsstyrelsens naturvårdssektion visade det sig att detta är den nu enda kända förekomsten av dvärgbjörk inom länet. På denna grund klassades objektet som länsintressant.

Vid Häradstorp fanns en gång i seklets början en skollärare som hette Vesterberg. Han var en intresserad botanist. På gamla dagar publicerade han en förteckning på de växter han genom åren funnit. Det var tack vare dessa anteckningar vi fann dvärgbjörkbeståndet. En del av hans andra iakttagelser, som bastarden mellan blåhallon och stenbär, vilken ju än i dag är fridlyst i Risinge socken, sökte vi dock förgäves.,

NÄFSTORP

Kring det som är kvar av Näfstorps by finns ännu en del kulturpåverkad natur, björkhagar, åkerlyckor och förvildade gårdsträd av lönn, ask och oxel. Men det mest framträdande i näfstorpsnaturen är dock den kilometerlånga ön, som ligger mitt i sjöiken. Den är i dag ett stycke orörd natur, i stort sett förskonad från avverkningar och annat kulturintrång. Barrskogen står tät på större delen och så borde det få förbli. Utmed den södra stranden förekommer en del lundvegetation, som på ett verksamt sätt bryter av mot barrskogen. Det beror på ett mycket kraftigt kalkstråk, som följer just södra stranden och väständer av ön. Kalkklipporna, som flerstädes utgör själva strandhällarna har, genom att de består av mer och mindre svårslösliga partier, av vattnet skulpterats i ovanliga och bisarra former. Blodnävan, som ingalunda är vanlig i kommunens flora, har här ett ovanligt individrikt växtställe.

LOTORPSÅN

Sprickdalen mellan Lotorp och Butbro, där ån tagit sig väg, ligger alltför nära väg och bebyggelse för att i allmänhet uppmärksammas så som den borde. Ser man på den med nyfikna ögon märker man dock en skönhet och säregenhet, som man inte ser överallt. Den börjar med ett deltaland närmast Gron, blir ovanför Butbro en extrem sprickdel med en imponerande västsida, går in i ett moränlandskap med gruskullar och tillstötande bäckraviner söder om Lotorp, deltar i parklandskapet i själva samhället, fortsätter med en lugn damm i Kärringfisket och avslutas med kalkbrotten vid Yxviken där både purpurknipproten och den hårlösa formen av tallörten växer. När bebyggelsen enligt generalplanarbetets intentioner inom de närmaste årtiondena förflyttas mot Lotorp är det viktigt att inte de här naturkvalitéerna får bli byggnadsmark eller vägar eller något annat som skämmer bilden.

ALLMÄNHETENS MARKOMRÅDEN KRING FINSPÅNG

Markerna där allmänheten utövar rörligt friluftsliv kring tätorten är svåra att avgränsa. Vi försökte vara restriktiva, men när vi såg områdena utritade på kartan hajade vi ändå till när vi såg hur stora de blev. Hela området söder om Bleken, Stora hagen kallat, Fäskogen ned till Axsjön, markerna kring Mäseln och vissa speciella partier som Falla hage och björkbackarna väster om Najen var dock det minsta vi kunde nöja oss med. Detta fast vi hade på känn att strövområdena i verkligheten nog sträcker sig avsevärt längre bort från samhället. Som allmänna områden i Finspångs närhet måste vi även beteckna de båda fiskesjöarna Lillskiren och Hagsjön.

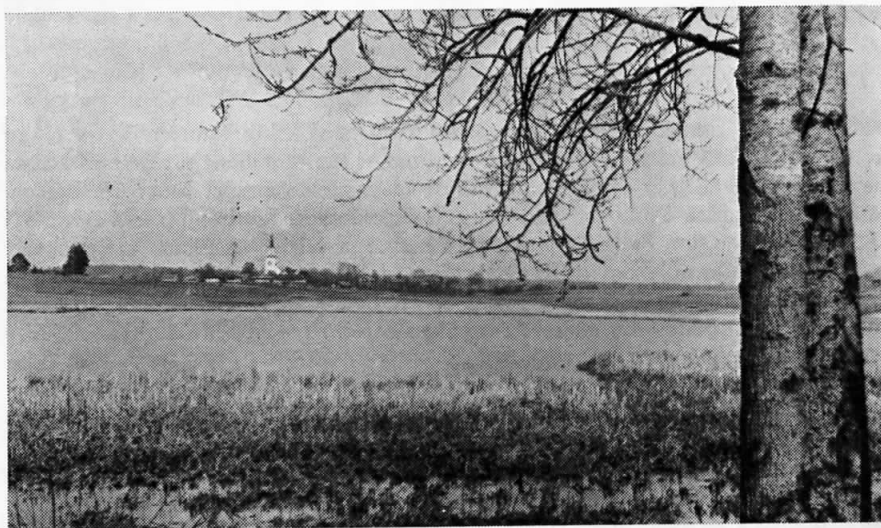
Inom de sålunda i och för sig väldiga arealerna för rörligt friluftsliv finns förstas märke platser som ändå borde kommit med för sitt naturinnehåll. I markerna kring Lunddalen, Barnhällen och Brestorp är floran rikhaltig och frodig. Samma är förhållandet i kullarna öster och norr om Mäseln, som därtill på västsidan har Mörtbäckens fina ravin med jättestora granar att bjuda på. Och i detta sammanhang får man framförallt inte glömma Lillsjön. Få samhällen har inom be-

byggelsen ett så vackert exempel på en igenväxningssjö med omgivande oförstörd kärrmark. Ordet igenväxning måste tas med reservation., Sjön har troligen förändrat sig ytterst lite sen de första människorna kom till Finspång. Den var åtminstone redan på 1600-talet enligt en gammal beskrivning ovanligt "gräsäng". En eventuell igenväxning tar 10—20.000 år på sig.

Det har i flera sammanhang varit uppe till diskussion att försöka förvandla Lillsjöområdet till en park. Frågan är om inte det vore det värsta som kunde ske. Ett våtlandskap är ömtåligt på många sätt, rör man vid det kanske man åstadkommer ohjälpliga skador med sin klåfingrighet. Nej, låt det vara vad det är, ett stycke vildmark och efter sin art genuin natur, mitt i byn.

ÖLSTADSJÖN

Objektet behöver väl ingen egentlig presentation. Den här pärlan bland sumpmarkerna med sitt rika innehåll av vadar- och vattenfåglar tycks ju ha gått in i finspångsbons medvetande på allvar. Detta visas ju av att t.o.m. kommunfullmäktige i förstone satte sig upp mot länsmyndigheten och ville placera sjön i riksplanen. Detta gick nu inte, men frågan om bildande av naturreservat har avancerat och är under utredning hos länsstyrelsen. Några svårigheter att komma överens med markägarna, som ju till största delen utgöres av kommunen, borde man inte behöva befara.

Ölstadsjön

RISINGE

Sydost om Sankta Maria kyrka ligger en hårdbetad ängsbacke bevuxen med ett tjog vackra ekar av sommarekstyp. Dylik hårdbetad mark med fullständig frånvaro av sly och buskar är i dag sällsynt. Detta var främsta anledningen till att vi tog den med bland de skyddsvärda objekten. Men de ståtliga ekarna och ett rävgryt utgrävt i sand så att det efter många ras och omgrävningar i dag omfattar hundratals kvadratmeter, bidrog till beslutet. På kartan sträcktes området ut till att gälla även området kring kyrkan och hembydsgården. Där det finns kultur måste man vara ytterst aktsam om naturen och det var detta vi ville göra möjligt med de frikostigt tilltagna gränserna.

SKIRÄNGEN

Norr om Skiren (den Skiren som ligger på Ysunda) mot Ormlången till ligger en tidigare slåtter- och betesäng, som förvånansvärt behåller den natur som slåtter och betning en gång gav den. I södra delen är den fortfarande nästan fri från sly. Så mycket mera framträder det rika beståndet av halvvuxna ekar uteslutande av vinterekstyp. I norra delen har förfallet gått längre. Här har både buskvegetation och andra trädsorter t.o.m. barrträd nästlat sig in. Floran är rik. Här hittade vi kovallsläktingen, natt och dag, enda gången under fältarbetet.

ERSTORP

Här finns att se inom ett begränsat område ett tiotal jätteenbuskar, en flikbladig björk och en ormgran. Vi tyckte att en sådan anhopning av botaniska egenheter var värt att notera fast platsen i övrigt inte är märklig. Björken är till skillnad från den flikbladiga Ornäsbjörken fröakta, vilket mängden av flikbladiga plantor i omgivningen visar, den största enen har en stamomkrets på över en meter, och även ormgranen är ett ovanligt storvuxet exemplar för sin art. Alla objekten är således värda att beskådas och det var mest för att göra dem allmänt bekanta som vi noterade dem.

SYLTKÄRRET

Ibland står man förstummad inför vad naturen kan åstadkomma. Så skedde med mig första gången jag såg Syltkärret och då var det ändå en vanlig ganska grå vardag och inte ens en mänskensnatt, som det borde vara. Anblicken av denna lilla landskapsbit av land och vatten är fantastisk. Vattenytor så långt man kan se, omväxlande med tuvor, som sticker upp som väljesta limpor ur vattnet, och nere i detta rudor i hundratals, är vad man ser i första hand. Men tränger man närmare i sitt studium finns här flera sorters vattenmossor, nate av flera slag, näckrosor, av småväxt kandidatyp, och mycket annat.

Kärret är delvis en kulturprodukt. När Erstorps och Rudabönderna någon gång i tiden övergav sin äldsta hytta vid Limsjön och byggde sig en ny här gjorde de

kärret till hyttedamm och höll med en dammbyggnad upp vattnet. Och när sedan även den nya hyttan lämnades öde år 1798 var det så tursamt att dammen blivit vägbank och undgick att raseras. Det är därför man hittar ett kärr med så rikligt med vatten här.

ELIANTORP

Vid Eliantorp omedelbart öster om gårdarna finns en upprinna av ovanliga dimensioner. Vattnet kommer inte på ett ställe utan sipprar fram överallt i marken inom ett cirka två hektar stort område och bildar en ravin med delvis mycket sank källäng i botten. Vid utflödet, där vattnet samlar sig till en rännil, uppskattade vi mängden till minst tio liter per minut, då vi mitt i sommartorkan var där. I tidigare skeden har källan använts av gårdarna i närheten för kylning av mjölk, vilket man ser på de rester efter inplänkade träkar som syns på ett par ställen i ravinen.

EKÖN — KILLINGÖN

De båda nära varandra liggande öarna ugör kulturlandskap och rester av dylikt, som det gäller att bevara. Killingön är hårt igenslyad, men det märks dock att den varit långvarigt betad. Om man tränger igenom busksnåren ser man ekar, björkar och andra solitära träd från betestiden, som låter en ana en hög lövängskvalité. Här har gulsippan en koloni — en av de två vi under inventeringen lyckades lokalisera inom kommunen.

Ekön är nästan helt ett fungerande kulturlandskap med väl hävdad betesmark och avsevärda brukade åkerarealer. Det är bara parklandskapet i norr kring bebyggelsen som vanhävdats och fått växa igen allt för mycket. Blev det förståndigt röjt skulle man få se ett mycket säregnet område med ekar, almar och askar — många verkliga jättar för sin art — och mycket annat.

Lundarna på båda öarna liksom vattenområdena kring dem är tillhåll för allehanda fågelarter, troligen representerande det rikaste fågellivet på en plats inom kommunen. En endagsinventering har gett resultatet 117 arter.

GRUVÄNGARNA

Här blandar sig åter natur och kultur samman. Kulturen representeras av gruvshakten, kalkbrotten, varphögarna och betesmarken — ett till dels bisartt och mäktigt men till dels öppet och leende landskap. Naturen utgöres av markens innehåll av kalk och andra för växtlivet unika och värdefulla mineraler, som skapat en flora troligen utan jämförelse inom kommunen. Blåsippa, gullviva och de andra mera vanliga vår- och sommarblommorna visar en överdådig utveckling och individrikedom, men också rena rariteter hittar man. Purpurknipproten och nästrotten, två tämligen sällsynta orkidéer fann vi, purpurknipproten i myckenhet, särläkan likaså, och trots att jag under hela inventeringen höll utkik efter den alltmest sällsynta ögonpyrolan, var Gruvängarna den enda växtplatsen vi hittade den på.

Vi stred tappert med länsstyrelsefolket om att detta område såsom exkursionsmål, där såväl mineral- som flora- och limnologiaspekterna kunde komma fram, borde ges länsintresse. Vi vann en halv seger på så vis att vi slutligen kunde enas om att länet när det gäller mineral torde sakna en motsvarighet. Ur mineralsynpunkt har således objektet länsintresse.

GLANFÖRKASTNINGEN

Den förkastning som utgör Glans, Doverns och Skutens väststränder, är ju i och för sig föga framträdande, flerstädes avbryts den ju av lågt liggande partier och stiger inom Finspång sällan mer än 10—15 meter över sjöytorna. Men sätter man den i samband med Vångaförkastningarna, varifrån den ju utgår, blir det något annat. Vångaförkastningarna söker sin motsvarighet i hela Sverige och brukar i alla läroböcker i geologi tas fram som typexempel. Detta förhållande har gjort att förkastningsområdet uppmärksamats i riksplannen. Ännu intressantare blir det om man sätter dessa förkastningar i samband med hela det nät av förkastningslinjer som genomkorsar norra Östergötland kors och tvärs. Vi har tryckt på detta sista i vår rapport och har kunnat dokumentera saken med professor Bergstens forskning och kartmaterial. Detta i och för sig inte så framträdande objekt har således intresse för den överskådliga geologiska forskningen och blev därigenom rubricerat som riksintressant — det enda objekt inom kommunen där detta intresse kunde hävdas.

ÄNGENÄS

Sällan ser man så många landskapstyper samlade inom ett begränsat område som vid Ängenäs. Här har man sjön Glan med vassbänkerna, våtängen, torrängen, rasbranten och ovanför denna urbergslandskapet med martallar och barrskogsflora inom ett par hundra meter. Därtill kommer ett par extrema sprickdalsraviner, Långängarna och Sörviksdalen, en välbesatt björkhage och strandhållar med krattskog längst ute på uddarna. Torrmarksfloran är mycket intressant och i viss mån speciell. Trädbeståndet utgöres av ek, lind och allehanda andra ädla lövträdsarter, hasseln blir 20 cm grov i stammarna och buskfloran har inslag av try, tibast och getapel för att bara nämna några exempel. Markfloran utmärktes när vi var där av blåhallon, gulsippa, tulkört och getrams, som man tog för storrams innan man sett närmare efter, så storväxta var dom. Det rika ormbunkssortimentet i rasbranten bör också nämnas. Fågellivet är också rikt och torde inte stå Eköns efter. Kort sagt, Ängenäs är en klenod och man önskar att det låge närmare till för exkursioner.

Vi hade inte stort hopp om att få länsintresse för detta objekt. Men det gick lätt. En av mannarna på naturvårdssektionen hade varit där. Mer behövdes inte.

Ja, det var några av de naturobjekt med säregenhet vår rapport kom att innehålla från Risinge församling. En naturinventering kan dock nästan aldrig göra anspråk på att vara fullständig. Stora områden, som i och för sig kunde innehålla intressanta ting får man gå förbi av tidsskäl och annat och de minsta detaljerna hinner man ofta inte se. Ändå är det ju ganska mycket som nu blivit förtecknat. Mera kan komma till efter hand. Det just nu mest intressanta är att få fram en vårdplan för i första hand det nu förtecknade så att det kan överlämnas till eftervärlden i oskadat skick.

Östen Pettersson

En bygd i förvandling

Att landskapet i vår tid förändras snabbt och skoningslöst är väl alla tämligen överens om. Man bygger nya, breda vägar genom odlingsbara bygder. Gårdar slås samman och torp planteras med skog. Tätbebyggelsen breder ut sig över åkrar och ängar. Skogsfällena blir större och större, och den gamla vackra bebyggelsen försvinner eller tunnas ut.

Tiden kräver förändringar och grottekvarnen får inte mala tomgång. Så var det väl inte förr, och inte gick det väl så fort, frågar vi oss ibland.

Läser man i gamla handlingar eller lyssnar till vad gamla och minnesgoda personer har att berätta om dels egna minnen och dels vad de i sin barndom hört sina far- och morföräldrar förtälja, så måste man svara både sig själv och andra: Jo, tyvärr. Samhällets och bygdens förvandling är ingen ny upppfinning. Att försöka göra sig en bild av hur t.ex. Risingebygden såg ut år 1800 är inte möjligt. Men att den har förändrats en hel del under de sista 175 åren skall vi strax få se. Och det är bara en liten del, som vi känner till.

Men låt oss först studera den officiella statistiken över bl.a. odlad jord i hela Sverige.

År 1800 — uppgiften är något osäker — fanns i hela landet inte mer än 850 tusen hektar odlad jord. 1860 hade arealen tredubblats och var då 2 milj. 500 tusen hektar. År 1910 hade nästan all odling stagnerat men var enligt ganska säkra källor 3 milj. 625 tusen hektar. Alltså hade den odlade jorden fyrdubblats på hundra år.

Under samma tid minskade slätterängen men bara med omkring 600 tusen hektar, 2 milj. hektar av den i vår tid odlade jorden måste ha annat ursprung än naturlig äng. Det var mossar, kärr, beten och skogsmark men en mycket stor del kom till genom sjösänkningar.

Orsakerna till den stora odlingsivern var flera. Redan år 1805 hade riksdagen beslutat om statliga lån till odlare, vilket säkert bidrog till många nyodlingar, men framförallt var det beslutet om laga skifte av jorden. Förordningen om laga skifte utfärdades år 1827. Beslutet möttes med stor motvilja bland allmogen, särskilt bland bönderna. Det finns forskare som gör gällande att mer än 10.000 självmord begicks på grund av detta beslut. Att det var ett stort ingrepp mot ägande- och förfoganderätten till den fäderneärvda jorden är ju obestridligt.

Trots motvilja och motstånd var reformen, i varje fall i Östergötland, helt genomförd på mindre än hundra år. Efter reformens genomförande omkring år 1900 var Sverige självförsörjande vad gällde brödsäd för första gången i vår historia.

Hur laga skifte, uppodling av slätterängar, kärrodlingar och sjösänkningar påverkade landskapsbilden i dåvarande Risinge socken kan man av flera skäl inte göra sig en föreställning om. Helt utan vittnesbörd är vi dock inte. Samtliga byar sprängdes sönder och tre av fem bönder fick "flytta ut" sin gård, i bästa fall till ängsmarken och börja nybyggarliv. Helt utan vederlag blev inte den bonde som blev ålagd att flytta ut från byn, men i kontanta pengar rörde det sig om belopp under tusen kronor. I Lämmetorp t.ex. bestämdes att de som fick sitta kvar i den gamla byn skulle under fem år förutom dagsverken vid byggnadshjälp och några hundra kronor i kontanter även lämna tre till fem kappar råg och ett par lass hö. (En kappe råg = 4,6 liter och ett dagsverke hade av ålder samma värde). Det har berättats att då Köpma by 1866 skiftades fick en av utflyttarna 800 kronor i flyttningshjälp men av orsaker som ej är kända ändå inte flyttade sin gård. Därför liknar denna by än i dag i någon mån en oskiftad by.

Köpma by

Som ett exempel på motviljan till skiftet kan anföras: Då brukspatron Ekman, som på 1880-talet lyckades bli ägare av en gård i Tjuttorps by, hotade med att begära laga skifte, sålde de övriga tre bönderna sina gårdar till honom hellre än man tog besväret med skifte.

Lagen var utformad så, att om en delägare i en by begärde skifte ägde han veto. De övriga fick tycka vad de ville. Att den som tog initiativet ej blev någon populär person är omvittnat. Grannsämjan i den oskiftade byn var ju ovärderlig, vilket väl gjorde att många, som hade önskat att få sina ägor samlade, avstod. Många gånger var det en jordägare som ej bodde i by. I Tjuttorp var det ju som nämnts brukspatron Ekman, som bodde i Finspång. I Lämmetorp var det en bonde från Mässelköp som genom gifte blivit ägare av en gård, där han hade arrendator. I Hult var det ägaren till Stjärnvik, som hade någon del i tegskifte med bönderna i byn. Men i t.ex. Mässelköp var det en bonde som bodde i byn och han var enligt egen uppgift beredd att själv flytta ut sin gård. Skiftet där var det sista i Risinge. Det genomfördes 1914.

Lämmetorp. — Tvättstuga och bryggbus

Ett par exempel på hur lätt respektive svårt delägarna hade att komma överens om skiftet och hur det blev efter ett skifte skall också nämnas. I Lämmetorp var förhandlingarna och förrättningen genomförd på två år. Enligt protokollet förklarade sig alla berörda nöjda. Även knekten, som hade haft sitt torp mitt i byn men nu fick flytta ut i tassemarkerna, sade sig vara nöjd. I Hults by däremot tvistade man i 30 år. Nu är, så långt jag känner till, alla nöjda med sina gårdar och sin jord.

Hur de oskiftade byarna såg ut finns det inte längre någon nu levande, som har sett med egna ögon. Och någon bild från Risinge från denna tid har jag vare sig sett eller hört talas om. Från Ingelstaads by har det berättats att de knuttimrade ladugårdshusen låg så tätt att man med nöd kunde köra med ett hölass genom bygatan. Likaså har det sagts att i Hällestad fanns en by där inkörsvägen gick genom ett portluder, som om natten stängdes med en bom och låstes. Tattarföljen och andra ovälkomna gäster skulle ej komma in i byn.

När jorden nu blivit skiftad och var och en fått sig sina ägor tilldelade började odlingen. Först blev slätterängarna uppodlade. Hur såg en slätteräng ut? Att den var vacker särskilt i försommartid är ställt utom allt tvivel. De sköttes nästan undantagslöst med omsorg. På våren röjdes de gamla löven bort och även en del stenröjning förekom. Slättern, som inte började före midsommar, varade i sju—åtta veckor varför även senblommande arter hann gå till mognad och säkerställa sitt fortbestånd. De träd som förekom var uteslutande lövträd och enligt många uppgifter till stor del hamnade. Hamlingen företogs ungefär vart sjätte år i och för lövtäkt.

Ekar förekom sparsamt i skatteböndernas ängder. Ända till år 1838 var eken, som växte på bondejorden, statens träd. Adelsn gårdar var undantagna. Ville man fälla en ek måste man söka tillstånd, som, om det beviljades, alltid följdes av att plantera två istället. Beslutet att bönderna skulle få äganderätten till de ekar, som växte på deras jord, innebar att de fick erlagga en avgift till staten. Jag har sett ett kvitto, som visar att en bonde i Tjuttorp för fem stycken ekar hade betalat 18 riksdaler banko eller nästan samma värde som för två kor. Att bönderna såg till att ekskogen inte bredde ut sig på deras mark kan man lätt förstå. På säterierna med underlydande gårdar fanns däremot gott om ek i ängarna. Brukspatron Carl Ekman lät under sin tid i Finspång plantera inte mindre än 6.000 ekplantor på sina marker.

När ängarna var uppodlade satte man igång med utdikning av kärr och mossar. Kostsamma sjösänkningar, i många fall med hjälp av statens odlingslån, företogs. Som ett exempel kan nämnas den på senare tid omdiskuterade Ölstadsjön. Omkring 1860 sänktes denna sjö till vad den idag är. Före sänkningen sträckte den sig ända fram till gamla kyrkvägen vid Gökbäcken eller nästan till nuvarande industriområdet. Den skiljde byarna Viberga och Hårstorp åt. Viberga hade då sin utfartsväg över Ingelstad. Enligt vad numera avlidne Alfrid Fredal efter hörsågen har berättat var Ölstadsjön en omtäckt fågelsjö redan före sänkningen.

K. V. Nicklasson i Köpma, född 1866, har berättat att en liten sjö i byn dikades ut och tömdes helt. Den odlade jorden i byarna var liten och C. F. Broocman säger i sin beskrivning över Östergötland att även säterigårdarna hade liten åker men ansenlig äng. Som exempel kan nämnas åtgången av utsäde vid 2 mantal Finspång som var 18 till 20 tunnor, Stjärnvik 12 tunnor, Kolstad 13 och Ekön 14 tunnor.

Vid 1800-talets början bestod, i synnerhet vid de större gårdarna, arbetskraften uteslutande av s.k. dagsverkstagare. Men även bönderna hade en eller flera torpare. I alla skogar fanns det torp och backstugor. 1860 fanns i hela landet 99.815 torpare och 46.514 backstugusittare. Från våra bygder kan, enligt Broocman, nämnas: Finspång hade 11 rå och rärs eller egna torpare och 16 från andra av godset ägda gårdar. Bärsjö eller Stjärnvik hade 14, Kolstad 10 och Ekön 6 o.s.v. Det s.k. "statarsystemet" tillkom först efter 1820—30-talet.

En sak som på ett synnerligt sätt bidrog till att uppvisa en annan landskapsbild än den vi är vana att se i dag var den uthuggna och förädlade skogen. I nästan 600 år hade träkol och ved utan någon egentlig skogsvård uppslukats av gruvor, hyttor och bruk.

På 1730-talet började de Geer att spränga med krut i sina gruvor. Tidigare och av bergsmännen långt senare använd metod var den s.k. tillmakningen. Denna tillgick på så sätt att man eldade berget i gruvan tills det blev glödvarmt, dränkte det sedan med vatten som sprängde sönder berget. Det har berättats att till en enda tillmakning kunde åtgå över 50 m³ ved. Även svedjebruket, som fortsatte åtminstone fram till 1850, måste ha haft en förödande verkan på skogen. För att få svedja måste man ha tillstånd och det lämnades om dock sparsamt.

När bergslagsprivilegierna 1827 upphörde, järnhanteringen hade tidigare gått avsevärt tillbaka, repade sig skogen även om det gick sakta. Lagen om skyldighet att återplantera kalhyggen kom inte förrän 1906, men hade praktiserats tidigare. I Finspångs skogar började man plantera redan på 1840-talet och under brukspatron Ekmans tid planterades inte mindre än 26 milj. tall och granplantor. På många ställen i skogarna kan man ännu se uppröjningar efter de s.k. plantlavarna.

Ytterligare en händelse under 1800-talet bidrog till att landskapsbilden förändrades. Det var vad som kallas bruksdöden. Den var unik för norra Östergötlands bergslagsbygd.

Så sent som 1860 fanns omkring 400 järnbruk i Sverige. I dag finns ett 70-tal kvar. Av de från denna tid nedlagda bruken låg inte mindre än fem i Risinge socken. Finspång och Lotorp var igång ända in på 1900-talet. Börsjö (Stjärnvik) lade ner verksamheten redan 1861, Börgöl upphörde 1871 och Ysunda 1872. I grannsocknen Hällestad var vid 1800-talets början inte mindre än 12 hyttor eller bruk igång enligt uppgifter ur Karl-Erik Bergstens Östergötlands Bergslag.

Denna lilla uppsats omfattar historiskt sett den korta tiden av 175 år. Mindre än tre människoåldrar. Vid dess början levde bland andra Per Hörberg. Skulle han känna igen bygden i dag? Knappast! Inte mycket i varje fall. I Finspång skulle han väl inte känna igen mer än slottet, bruksgatan, Auroras tempel och möjligen Hällestadbron, men mer är det knappast, och ute i bygden vore det väl inte stort mer än S:ta Maria kyrka. Bruken, byarna och slätterängarna skulle han förgäves få leta efter. På skogshöjden, med omkringliggande ängar, vid Olstads backe skulle han få se den nya kyrkan, som han så ivrigt arbetade för. T.o.m. stugan, som han själv byggde i Olstorps by, skulle göra honom villrådig. På 1880-talet blev den påbyggd med fyra timmervarv, men inne i rummen finns fortfarande de mälör kvar i taken där han hängde sina altartavlor.

Evert Pettersson

Hur Finspångsringen kom till

Finspångsringen är namnet på ett antal rundturer inom Finspångs storkommun. Dessa turer har tillkommit i en strävan att hålla liv i skogsbygden.

Naturliga förhållanden har långt tillbaka i tiden skapat samhörighet mellan bergslags- och bruksbygderna i norra Östergötland. I dag ändras dessa förhållanden vid de planeringar som sker. En gång var dessa bygder så betydande att en kungsväg mot Vadstena gick fram över Vingåker, Regna, Hällestad och Tjällmo. Idag bygger man kungsvägarna på östgötslätten där de flesta människor nu bor. En risk finnes att skogsbygderna avfolkas och utarmas. Detta gav anledning till mitt upprop i december 1972, vilket Risinge Hembygdsförening understödde. Det löd:

*"SKALL NORRA ÖSTERGÖTLAND AVFOLKAS OCH VÄXA IGEN?
Ofta hör man hur befolkningen väntas alltmer bli koncentrerad kring
Norrköping—Linköping—Mjölby-området. I Norra Östergötland är det
snarast tvärtom.*

*Städernas människor längtar åter till naturen och begagnar en del av sin
fritid till utflykter i bygderna.*

*Norra Östergötland har till stor del varit vagga för svensk industri och
rymmer många lämningar från gången tid jämte annat av intresse.*

*Undertecknad har av denna anledning talat med ordföranden Evert Pettersson,
kommunalrådet Osten Pettersson och företrädare för hembygdsföreningarna i
Finspångs storkommun samt Vånga och Tjällmo. Detta i avsikt att locka till
samordnade insatser för att åstadkomma reserouter i våra bygder. Reserouter,
som kunde utnyttjas av innevanarna i Katrineholm, Norrköping, Linköping,
Motala, Örebro med flera orter. Och därtill, med intresseväckande
hållpunkter, bli en landsomfattande turistuppläsning.*

*Det är bekant att man i Vätterbygden redan börjat på en dylik sak. Det
torde då vara angeläget att vår bygd inte blir bortglömd.*

*För oss gäller i första hand att inventera sådant som kan vara av intresse och
sedan i görligaste mån söka att restaurera detta.*

*Några exempel: gamla gruvor, hyttor, kvarnar, flottnings-, kanots-, skridsko-,
skid- och vandringsleder, kyrkor, bruk, byggnader, muséer, sevärdheter i natur,
grottor, djur- och växtvärld, rastplatser, fiske, kaffe-, mat- och semestermöjlighet.
Därtill en del landskapsvård m.m.*

*Nämnda projekt torde ge hembygdsföreningarna arbetsuppgifter för flera
år framåt och bli en stimulans i verksamheten. Intressera de yngre för detta
och ge dem särskilda uppgifter i sammanhanget.*

*Vid samtalen har man visat stort intresse för tanken och en hembygdsförening
har väntat på att någon kontakt mellan hembygdsföreningarna skulle upprättas.
Det är min förhoppning att hembygdsföreningarna skall finna det värdefullt för sin
bygd att vår del av Norra Östergötland hålles levande."*

Uppropet sändes, med en följeskrivelse från Risinge Hembygdsförening, till ett antal hembygdsföreningar, företag och enskilda personer. De inbjöds till en föreläsning 24 januari 1973 i Finspångs bibliotek. Föreläsare var disponent Olof Sundell, Stjärnsund, som talade om "Landskaps- och Kulturminnesvård i bruksbygd". Han visade även vackra bilder från "Husbyringen" i Dalarna, där man under tio år byggt ut och restaurerat en turistled, som blivit populär. Herr Sundell ansåg att det fanns goda förutsättningar för en intressant turistled i vår bygd.

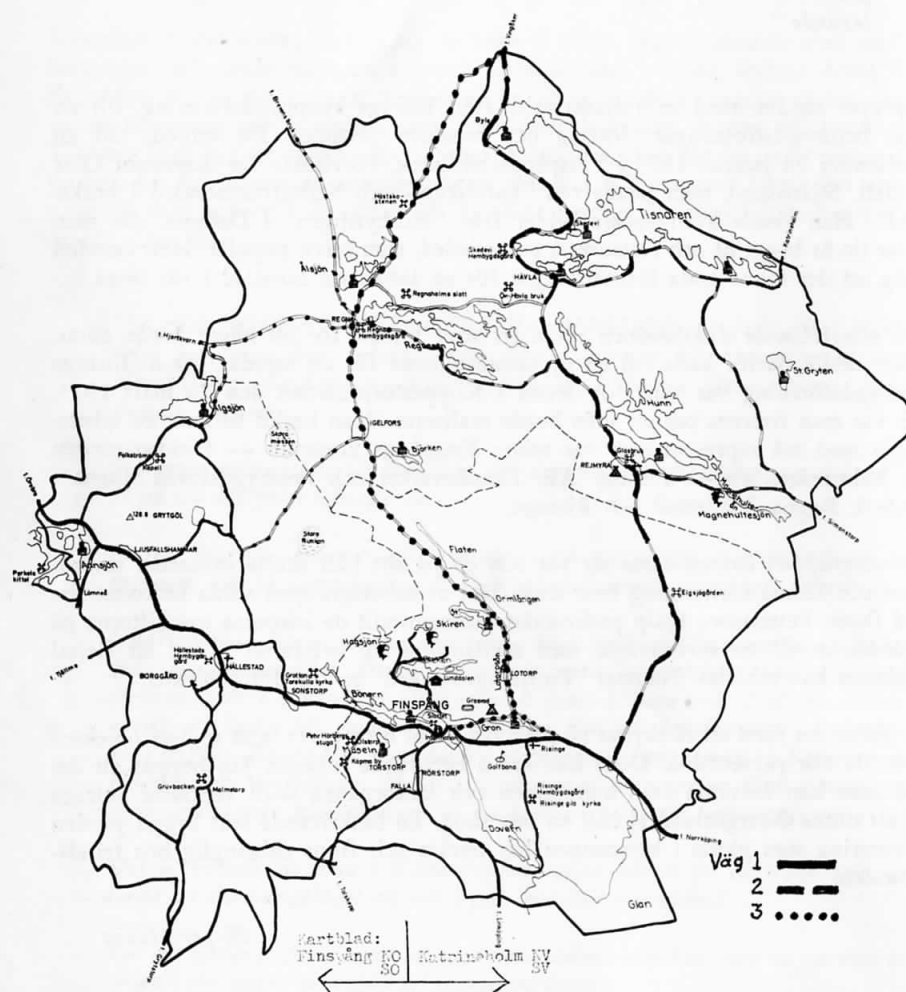
Den efterföljande diskussionen rörde ett stort intresse för att något borde göras. Mötet beslöt därför kalla till en ny sammankomst för att utreda frågan. Risinge hembygdsförening var värd för denna i Klippestorpsgården den 24 mars 1973. Där var man överens om att idén borde realiseras. Man beslöt tillsätta en arbetsgrupp med två representanter var från: Finspångs kommun — fritidsnämnden och kulturnämnden — Fiskeby AB, Domänverket och hembygdsföreningarna i Skedevi, Regna, Hällestad och Risinge.

I arbetsgruppen överenskomms att var och en på sitt håll skulle inventera sevärdheter och lämna förteckning över dem. Det av arbetsgruppen valda utskottet har med Osten Petterssons hjälp preliminärt sammanställt de inkomna uppgifterna på sevärdheter till tre huvudvägar med mellanliggande överfarter så att ett flertal rundturer kan erhållas. Namnet "Finspångs-Ringen" antogs för projektet.

Nu gäller det först att få skyltar på plats och få ut broschyrer samt se över objekten så att de blir presentabla. Detta kan kräva betydande insatser. Jag hoppas att det stöd man kan förvänta från kommunen och länsorganen skall verksamt bidra till att norra Östergötland ej blir en öde skog. En beskrivande text byggd på den inventering som gjorts i kommunen har tryckts och finns tillgänglig hos fritidsnämnden.

Birger Hedin

FINSPÅNGSRINGEN

Karta över Finspångsringen

Norra Östergötlands järnvägar och dess föregångare

— en kort historik

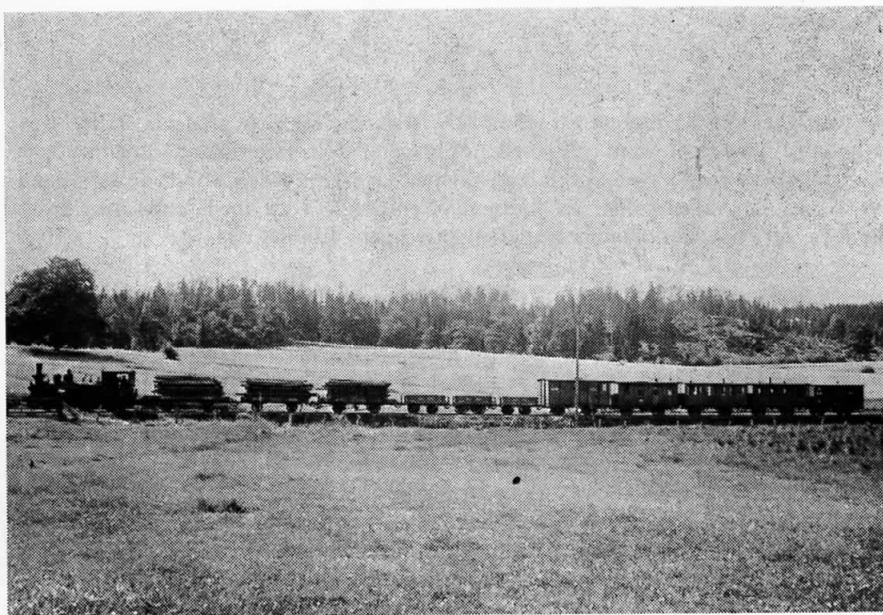
När man åker väg 51 mellan Finspång och Pålshöj, ser man på flera ställen den smalspåriga järnvägen som går mellan Finspång och Hjärtqvärn. Ibland löper banan parallellt med vägen och ibland skymtar den bara i den kuperade terrängen med vilken järnvägen bildar en harmonisk enhet; så i ett med landskapet tycks den vara, att man lätt glömmer att den inte alltid funnits där.

Hundra år är det nu sen denna transportled började spela en viktig roll för utvecklingen i finspångstrakten. Omkring 1870 vaknade intresset för en förbindelse mellan Finspång och Pålshöj, dels för industrierna i Finspång och dels för de mindre bruken i trakten norr om Finspång. De yttersta orsakerna till detta järnvägsintresse var att industrierna och bruken behövde bättre kommunikationer med yttrevärlden, närmast i form av västra stambanan vid Pålshöj på grund av ökad efterfrågan på trä- och järnvaror, vilket i sin tur berodde på högkonjunkturen efter fransk-tyska kriget. Den inflytelserike brukspatron Carl Ekman kom också att bli initiativtagare till bildandet av Pålshöj—Finspångs Järnväg (PFJ) och den 30 september 1870 hölls i Finspång ett allmänt möte om bildandet av ett järnvägsbolag för att den 3 februari 1872 följas av den första bolagsstämman.

Efter drygt två års arbete och en kostnad av 2.001.357:— rullar så den 19 september 1874 invigningståget med kung Oscar ombord ut från Pålshöj station. Under denna färd mot Finspång bjöds det på lunch i eller snarare vid Hjärtqvärns stationshus, för detta tillfälle har man byggt ut stationshuset vid södra gaveln till en ståndsmässig matsal med blå- och stjärnbeströdda väggar. Efter lunchen som bl.a. bestod av "bouillon med pastejer", "aspic på hummer" och "små lamkotletter med champagner" går tåget under folkets jubel vidare mot Hellestad, där kungen livligt underhåller sig med ortens damer som bjuder de höga och långväga gästerna på druvor och champagne. På kvällen anländer så tåget till Finspång, där det möts av kanonsalut och leverop, varefter de speciellt inbjudna gästerna bjöds på slottsmiddag med fyrverkeri. Men det var dock inte bara glamour denna högtidsdag, åtminstone inte för de anställda, som vägrades löneförhöjningar och trafikchefen, som slarvat bort sin nyligen erhållna orden.

Trots detta började den allmänna trafiken följande dag, d.v.s. den 20 september 1874, på den fem och en kvarts mil långa och tre fot (891 mm) smala järnvägen, som byggts med finspångstillverkad räls. Dragkraften utgjordes i början av tre ånglok, som bar namnen "Finspång, Sonstorp samt Boo" och var tillverkade

1873 av Nydqvist och Holm AB i Trollhättan (NOHAB), men redan två år senare tillverkade NOHAB loket "Haddebo", som skulle sluta sina dagar vid kolgruvorna i Nya Ålesund på Spetsbergen, dit det såldes 1919. Under de första åren, när trafiken upprätthölls av dessa ganska små ånglok, var den högsta tillåtna hastigheten maximerad till 27 km/tim., men järnvägen Finspong—Pålsboda hade ändå börjat att bli av stor betydelse för finspångstraktens utveckling.

Lok med blandat tåg från äldsta tiden

Den förut omnämnde Carl Ekman hade redan tidigare tagit initiativet till järnvägsbyggande i trakten kring Finspong, nämligen Norrköping—Fiskeby järnvägs- och ångbåts AB, som bildats 1854. En del av denna järnväg började vid det ekmanska bruket i Lotorp och gick över Butbro till Finspong där ångbåtar tog vid för att dra lasten i pråmar över Skutbosjön och Glan till Fiskeby, där tågen på banan mellan Fiskeby och Norrköping förde godset sista biten mot havet. Järnvägen Norrköping—Fiskeby liksom den mellan Butbro och Finspång var en enkel hästbana d.v.s. att dragkraften utgjordes inte av lok utan av hästar eller i bästa fall av bara tyngdkraften som från den s.k. Lillängen och till lastkajen vid Skutbosjön, där vagnarna rullade utan någon hästkraft. Hästarna, som tjänstgjorde vid banan mellan Fiskeby och Norrköping, fick tillbringa mycket av sin lediga tid på bete norr om stan och eftersom kurskarna ofta var från Butbro kom platsen att få namnet Butängen, vilket det fortfarande heter (området strax norr om centralstationen).

Järnvägen mellan Lotorp och Finspång var högst privat och behövde ingen koncession, eftersom den endast gick över Ekmans egen mark och helt bestreds av egna medel. Den var också bara avsedd för brukets behov, så någon persontrafik förekom inte med undantag av att ortsbefolkningen fick följa med godstågen om det fanns utrymme eller då bruksledningen någon söndag ordnade lustresor. Dessa utflyktståg var säkert inte särskilt bekväma, då de öppna vagnarna var ofjädrade och gick på enkla u-formade räler, men det var säkert stora upplevelser för den fattiga befolkningen, som förutom själva resan kunde glädja sig åt medföljande musikanter.

I samband med att Pålsboda—Finspongs järnväg kommit till stånd revs hästbanan 1874 för att ersättas av en järnbana med samma standard som denna nya direktförbindelse med yttervärlden och loket "Lotorp" beställdes liksom en salongsvagn åt Carl Ekman, som dock inte kom att utnyttja den i någon större utsträckning, då han föredrog att åka i den trånga lokhytten. Vagnen, som verkligen var ståndsmässig med sin tjocka matta, sina mahognybord och länsstolar i röd sidendamast, finns fortfarande bevarad vid statens järnvägmuseum i Gävle. Men förutom denna mycket speciella persontrafik blev inte heller den nya järnvägen personförande med undantag av de två gånger i månaden, då det var torghandel, och ett par hundra personer transporterades till Finspong på öppna vagnar.

Från och med 1918 kom banan Lotorp—Finspong att ingå i Fiskeby Bolag och den förlängdes två kilometer till Yxvikens sågverk. 1932 övertog Norra Östergötlands Järnvägar (NÖJ), där PFJ nu ingick, rätten att trafikera banan, vilken dock fortfarande ägdes av Fiskeby, som på 1940-talet köptes av kooperativa förbundet. Så från att ha varit en mycket privat järnbana blev den en kooperativ järnväg, som mot slutet mest användes för transporter från Yxvikens sågverk, inte rälsen revs upp för ca tio år sen, men det går fortfarande att följa den gamla massa- och pappersbruk i Skärblacka.

På äldre dar skulle Lotorpsbanan ändå få trafikeras av ett persontåg; det var i början på 1960-talet som Svenska Järnvägsklubben nyttjade den för en utflykt med tre sammankopplade rälsbussar av modernt snitt. I dag finns det ingen möjlighet att återuppliva någon form av järnvägsresa till Lotorp eller Yxviken, eftersom rälsen revs upp för ca tio år sen, men det går fortfarande att följa den gamla banvallen långa stycken.

Det var som nämnts genom Pålsboda—Finspongs Järnväg som Lotorpsbanan blev förbunden med yttervärlden. En av orsakerna till att man valde Pålsboda som Finspongs förbindelseort och inte någon ort söder ut, var att Pålsboda ligger vid den då nyligen öppnade stambanan mellan Stockholm och Göteborg (öppnad 1862) medan statsbanan mellan Norrköping och Linköping inte fanns (öppnad 1872), när planerna på en förbindelse blivit aktuella. Dessutom hade Finspong redan transportmöjligheter genom pråmfarten på Skutbosjön — Glan. Men i och med att statsbanan Norrköping—Linköping blivit färdig skulle det ändå vara en fördel med en järnvägsförbindelse söder ut till Kimstad inte minst för att sjöfarten besvärades av isen. Ytterligare fördelar med en järnväg till Kimstad var att man

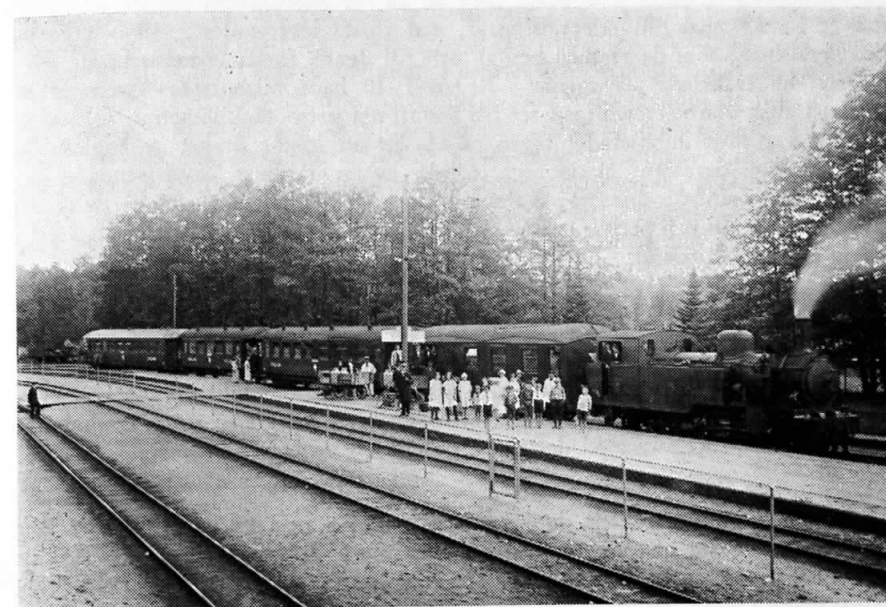
skulle kunna knyta samman PFJ med banan mellan Norsholm och Västervik som hade samma spårvidd (891 mm). Vid sidan av dessa faktorer var Skärblacks pappersbruks behov av bättre transporter också en viktig orsak till byggandet av den 27 kilometer långa Finspång—Norsholms Järnväg (FNJ) över Skärblacks och Kimstad. FNJ öppnades den 1 oktober 1885 och båttrafiken på Glan lades ned fem år senare, sedan den mist sin betydelse genom järnvägens tillkomst.

Finspångs—Norsholms Järnväg (FNJ) gick 1895 upp i det nybildade Norra Östergötlands Järnvägsaktiebolag (NÖJ) till vilket nu även Finspång—Pålsboda Järnväg (FPJ) hörde. Två år senare fick NÖJ koncession på en förlängning till Örebro och den 5 januari 1901 öppnades linjen mellan Örebro och Pålsboda. Utbyggnaden av NÖJ var dock inte klar med denna förlängning utan år 1906 var allt klart för att börja ordinarie trafik på ytterligare en linje, nämligen mellan Kimstad och Norrköping Östra, även om banan blivit något fördröjd på grund av en konflikt med Norrköpings stad om marken mellan Kneippbadens station och Norrköping. När hela linjen till Norrköping var färdig hade NÖJ förbindelse med de smalspåriga järnvägarna (spårvidd 891 mm) till Arkösund och Valdemarsvik som ingick i Vikbolandsbanans nät (VB); med denna järnväg hade Norrköping också fått en direkt förbindelse med Örebro. Det var även möjligt att via NÖJ åka smalspårigt mellan Örebro och Växiö (dock inte direkt).

Planer på en järnväg Borggård—Godegård över Tjällmo, även med en förlängning till Askersund och Laxå, liksom Västergötland—Göteborgs Järnvägars (VGJ) planer på en järnvägslinje till Askersund (spårvidd 891 mm), kom aldrig att förverkligas. Om båda dessa banor blivit verklighet så hade det varit möjligt att per smalspår åka mellan Göteborg via Örebro till Norrköping och som nämnts vidare till Växiö. NÖJ berördes av ytterligare en stor järnvägsplan, nämligen att binda samman Maspelösa på Mellersta Östergötlands Järnvägar (MÖJ) med Skärblacks över Ljung och Stjärnorp, men här kom NÖJ att bromsa genomförandet genom att inte tillåta något annat bolag att utnyttja stationen i Skärblacks och järnvägsbron över Motala ström — bron som för övrigt var Sveriges största järnvägsbro. Fiskeby Bolag hade dessutom egna planer på ett normalspårigt industrispår mellan Skärblacks och Okna station på statsbanan för att på så sätt få ner transportkostnaderna, medan NÖJ utredde möjligheterna att anlägga ett treskensspår, d.v.s. både normal- och smalspår på samma banvall, på sträckan Skärblacks—Kimstad, något som kom att bli verklighet först på 1960-talet, när f.d. FNJ breddades till normalspår. Problemet löstes genom att NÖJ inköpte s.k. transportörer d.v.s. låga smalspårsvagnar för transport av normalspårsvagnar.

Trafiken var mycket skiftande på de 132,3 km smalspåriga järnvägar som ingick i NÖJ sen linjen till Norrköping öppnats 1906.

Persontrafiken var störst mellan Finspång och Norrköping Östra, men även i båda riktningarna mellan Örebro och Pålsboda var resandeströmmen av förhållandevis stor omfattning, under det att antalet resenärer var minst i glesbygderna mellan Hjortqvarn och Borggård; även i folkmun kom detta förhållande till uttryck genom att PFJ kallades "Passagerare Finnas Inga", medan FNJ fick heta "Folk Nästan Jämt".

På Finspångs station kring 1920

Om man däremot ser på godstrafiken, som var viktigast för järnvägen, finner man andra förhållanden; från Norrköping Östra till Skärblacks transporterades de största kvantiteterna, främst kol och massaved, men transportererna Finspång—Norrköping (Kimstad) var också omfattande, däremot var godstrafiken mellan Pålsboda och Örebro mycket liten.

Den ekonomiska situationen för NÖJ liksom för de flesta järnvägar var god under 1920-talet, men följdes av en katastrofal nedgång på grund av den vikande konjunkturen samt den ökande konkurrensen från bilismen på 1930-talet. För att möta dessa svårigheter började NÖJ att driva biltrafik i egen regi, införa rabatter på tur och retur-resor, men också marknadsföra järnvägens tjänster och diskutera omläggningar av trafiken med företagen — kunderna. Även splittringen av de enskilda järnvägarna skapade ekonomiska och andra problem, varför man kom överens om en gemensam förvaltning under namnet Trafikförvaltningen Östergötlands Smalspåriga Järnvägar (TÖJ); denna samförvaltning (1930—1950) bestod förutom NÖJ av de enskilda järnvägarna Mellersta Östergötlands Järnvägar (MÖJ) och Vikbolandsbanan (VB). Under 1933—34 rekonstruerades dessutom bolaget Norra Östergötlands Järnvägar och i och med andra världskriget fick NÖJ liksom de flesta järnvägar ett ordentligt uppsving; resandeantalet fördubblades från slutet av 30-talet till mitten av 40-talet från c:a 300.000 till c:a 600.000 passagerare/år.

På trafiksidan lyckades man också med att få ner kostnaderna genom att ersätta många loktåg med billigare rälsbussar; den första levererades 1939 och var en boggierälsbuss, som drevs med bentyl, och till denna första leverans hörde också tre stycken tvåaxlade släpvagnar. Redan 1940 hade rälsbussarna övertagit det största transportarbetet om man ser till framförda persontågkilometrar. Då antalet resande var stort dubblerades tågen på så sätt att loktåg draget av ånglok gick först mellan de större stationerna följda av en rälsbuss, som samlade upp resenärerna från de mindre stationerna och hållplatserna, och på detta sätt sparades både tid och pengar, eftersom rälsbussarna hade mycket lättare att komma igång efter ett uppehåll.

År 1940 började NÖJ, som en av de första järnvägarna, att använda gengas till rälsbussarna. Godstrafiken förbättrades från och med 1937, då nya direktgående tåg infördes och tiderna för godstågen ändrades från dag till morgon och kväll, vilket gjorde att godset nådde mottagaren redan på morgonen och vagnomloppet blev dessutom snabbare med detta nya system.

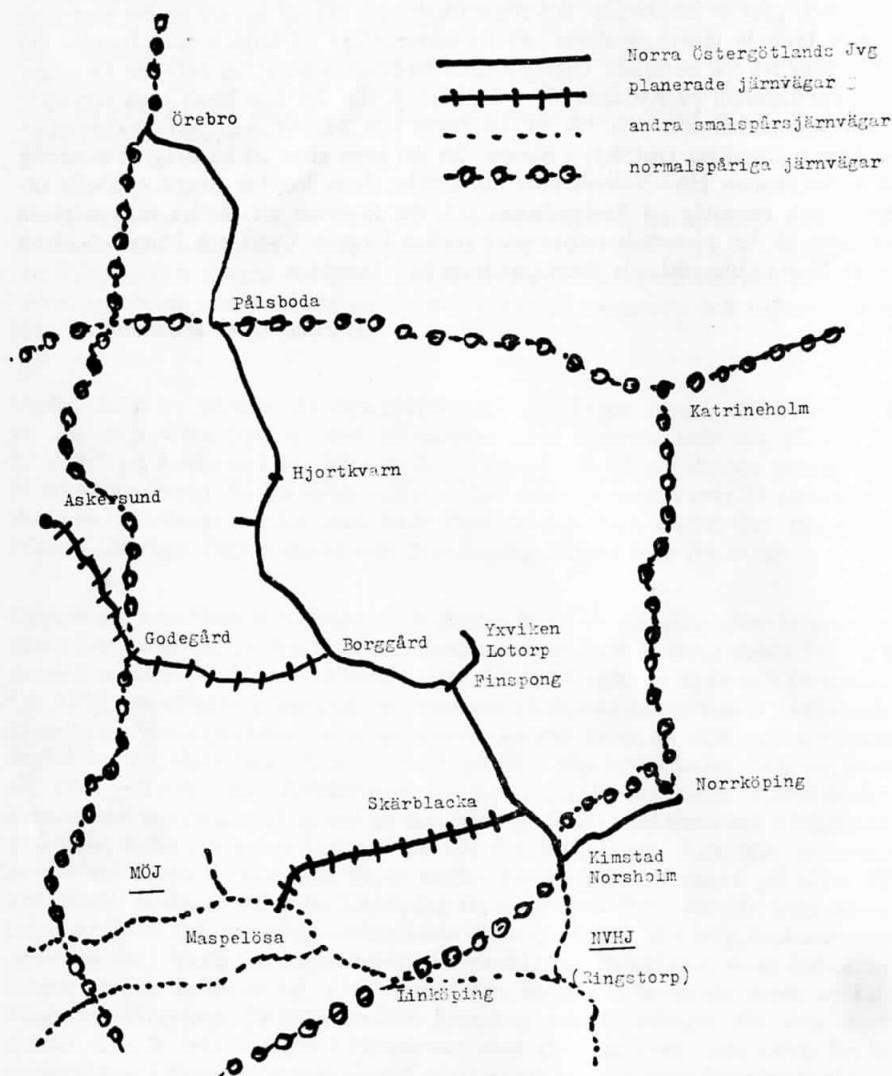
Under slutet av 30-talet, då den ekonomiska uppgången börjat, drabbades NÖJ av den enda svåra olyckan; den 29 oktober 1939 omkring halv nio på kvällen körde två persontåg in i varandra mellan Kimstad och Lillie hållplats (banan mot Norrköping Östra). En lokförare och en eldare dödades medan över 25 passagerare skadades vid denna olycka, som hade flera orsaker men främst den mänskliga faktorn, då tåget från Kimstad mot Norrköping släppts iväg för tidigt.

Uppgången i trafiken och ekonomin förbyttes åter i en nedgång efter krigsslutet, inte minst på grund av den ökande bilismen, och år 1950 övertog staten TÖJ och därmed också NÖJ. Under 1950-talet anskaffade SJ, som nu ägde och förvaltade f.d. NÖJ, nya effektiva diesellok och moderna rälsbussar av typer som fortfarande används på SJ:s kvarvarande smalspårsbanor och mot slutet av 1950-talet användes ånglok bara i undantagsfall, även om ångdrift i viss utsträckning höll sig kvar till 1962. Trots dessa förbättringar av den rullande materielen fortsatte den ekonomiska nedgången på grund av den ständigt ökande bilismen och i början av 1960-talet lades persontrafiken ned på alla f.d. NÖJ-linjer, dock med undantag av den vid denna tid breddade linjen mellan Finspång och Kimstad, på vilken SJ upprätthöll rälsbusstrafik från Linköping fram till årsskiftet 1969/70; från denna tidpunkt fyller f.d. Finspång—Norsholms Järnväg en nog så viktig funktion som godsbanan för i första hand industrierna i Finspång och Skärblacka. Även industrier längre norr ut behövde f.d. FNJ liksom den ännu inte breddade delen av f.d. Pålsboda—Finspånga Järnväg mellan Finspång och Hjortkvarn för sina transporter. Det är främst sågen i Hjortkvarn med Boo egendom samt Gryts Bruks anläggningar i Björnhammaren — vid slutet av ett par kilometer långt stickspår — och Grytgöls Bruk — ett par kilometer från Ljusfallshammars f.d. station — som behöver denna nyligen förbättrade järnväg (grusning och slipersbyte); mellan bruket i Grytgöl och Ljusfallshammars fanns längre tillbaks en industribana med en spårvidd av endast 600 mm och än i dag går det att följa den övervuxna banvallen.

Även om järnvägen mellan Hjortkvarn och Örebro samt mellan Kimstad och Norrköping Östra revs upp i början på 1960-talet, så har alltså inte hundraåringen Pålsboda—Finspånga Järnvägar helt slutat att vara av betydelse för livet i finspångstrakten; och i många människors medvetande lever ännu minnet av Norra Östergötlands Järnvägar och dess föregångare, inte minst genom de insatser som gjorts och görs av hembygds- och museiföreningar för att bevara en bit mer eller mindre levande järnvägshistoria. Av de sammanlagt 22 ånglok som funnits vid NÖJ finns två lok bevarade. Östergötlands Järnvägmuseum har NÖJ nr 18 under tak i sin vagnhall på Rydsområdet i Linköping, där det kan beses vissa söndagar under sommarhalvåret och lok nr 16 finns hos Museiföreningen Stockholm—Roslagens Järnvägar (mfSRJ) i Rimbo, dit det kom efter att ha dragit timmertåg på industribanan Hå—Vallvik norr om Gävle; detta lok har dragit speciella utflykts- och museitåg på Roslagsbanan och det kommer att få dra många glada resenärer på den planerade museibanan mellan Uppsala Östra och Länna — så en bit av Norra Östergötlands Järnvägar lever in i framtiden.

Hans Christer Blomberg

Norra Östergötlands järnväg

Eric Larson

28.10 1892 - 25.9 1974

De 15 siffrorna i andra rubrikraden, skrivna enligt den gamla dateringsordningen med datum först, markerar Eric Larsons stund på jorden, inträdet i tiden, utträdet ur tiden. Han föddes i Kville och kom som tioåring till Ringe och den gamla bruksorten Finspång. Under sina tonår upplevde han hur det såg ut som om Finspångs industriepok höll på att ta slut. Och gjorde det, vad krigsindustrin beträffar. Men en ny industriepok inleddes 1913. Genom Finspångs Metallverk och Svenska Turbinfabriks AB Ljungström utvecklades det som nu är Gränges Aluminium och STAL-LAVAL.

Hos Finspångs Metallverk fick Eric Larson anställning 1916. Dessförinnan hade han sedan 1907 varit anställd hos detta företags föregångare AB Nordiska Artilleriverkstäderna och Stens Bruk AB samt som bokhållare i lantbruket. Då han den 31 oktober 1957 avgick med pension hos Svenska Metallverken Finspångsverken, som företaget då hette, hade han bakom sig en mångtioårig insats som lagerchef. Detta är i starkt sammandrag Eric Larsons historia som yrkesman. Men i och utanför denna gärning var han aktiv och gjorde målmedvetna insatser i mycket annat.

Under ett mer än 55-årigt medlemskap i Finspångs missionsförsamling var han i omkring 40 år körledare och mångårig ledare för blåsmusikkåren — som under den tiden fortfarande hade kvar sitt namn från 1893, Brödrasextetten. Det var genom hans initiativ och vaksamhet som bruksmuseet i dagsverksstugan från 1755 ordnades och för Ringe hembygdsförenings samlingar var han intendent från 1949 till sommaren 1967.

Om Eric Larson privat: Lika målmedveten, lika envis och lika stor samlare. Det var så jag hade förmånen att lära känna honom år 1955 och vår bekantskap varade i nära 20 år. Resultatet av hans samlande av fotografier och tidningsklipp, tidningssidor och avskrifter ur tidningar har nu allmänheten möjlighet att ta del av eftersom han donerade sina samlingar till Finspångs kommun. Hans samlingar har fått plats i huvudbiblioteket i förvaltningshuset i det s.k. Finspångsrummet. Egentligen var det bara Eric Larson som hittade i klippböckerna. Han kunde inte hinna med allt och därför saknar samlingarna tyvärr register. Men nu arbetar bibliotekshögskolestuderande Marina Carlsson i en examensuppgift med att göra denna Eric Larsons donation mera lättillgänglig för intresserade.

Eric Larson avgick som hembygdsföreningens intendent 1967. Här överlämnar han hembygdsgårdens nyckel till sin efterträdare Olof Ståhlberg.

Eric Larsons målmedvetenhet gjorde att han flitigt samlade nutidshistorien så som den tog sig uttryck i fotografier och i tidningsspalter. Detta sammanförde han med det som varit sedan århundraden tillbaka i våra bygder. Så mycket som han hade möjlighet att finna. Många gånger blev det dryga arbetsinsatser och för den ytlige betraktaren kunde hans hobby se ganska bökig ut. Visst hände det för någon minut att han själv tvivlade på om det han satsade tid och krafter på skulle kunna vara till någon nytta. Men då vände Eric Larson den envishet som han ibland kunde visa andra mot sitt eget tvivel och sin egen resignation och fortsatte det målmedvetna hobbyarbetet.

I samband med hans 70-årsdag roade vi oss — Eric Larson och jag — med att försöka räkna ut hur långt han klistrat tidningsklipp, om vi räknade fem centimeters spaltbredd i en enda spalt genom hans mer än 100 klippböcker. Resultatet blev en sträcka som motsvarade ungefär avståndet mellan Bergslagstorget och Hällestads kyrka längs nuvarande krokiga riksväg 51. Till de svårigheter jag själv har hör valet av födelsedagspresenter. Men att ge Eric Larson något lämpligt på hans 70-årsdag var inte svårt, han fick en kiloburk med klister. Den och fler burkar förbrukade han, så om vi skulle fortsatt mäta hans klistringslängd med fem centimeters bredd längs riks-51:an hade vi sannolikt kommit till Prästköp.

Ett av Eric Larsons problem var att han upplevde tidningarnas spalter som ytliga och hafsiga med bristfälliga och missvisande bakgrundsuppgifter. Han reagerade starkt mot detta och menade, att datateknikens tidevarv inte ursäktar att respekten för faktiska förhållanden om det som varit minskar eller försvinner. Eric Larson hade skäl för sin reaktion. Ingen har med framgång börjat historien med sig själv. Dagens planering för dagar som kommer är och blir beroende av kvalitén på vår kännedom om erfarenheter av dagar som gått.

Ingemar Berglund

Medlemmar 1975

Abenius Erik
Agerberg Kjell
Andersson Alex
Andersson Anton
Andersson Birger
Andersson G
Andersson Göran
Andersson Henry
Andersson Jenny
Andersson Olle
Andersson Torsten
Andersson Ulf
Andersson Uno
Annerud Nils
Arvidsson Sven
Auroraringen
Axelsson Axel
Backman Carin
Berglund Ingemar
Bergström Holger
Björnell Elisabeth
Blomberg Lars
Blomqvist Torsten
Blomqvist Ulla-Britt
Boström Gösta
Brandin Åke
Bäck Rosa
Carlinger Svea
Carsbrant Bo
Dahlqvist Rudolf
Dahlström Margareta
Davidsson Folke
Drott John
Edin Enar
Edqvist Gustaf
Edqvist Ragnar
Ekberg Siv
Ekelund Lotty o. Axel
Eklöv Einar
Eklöv Evald
Ekström L
von Elern Gösta
Enarsson Yngve
Engström Göte
Engström Karl
Enqvist Bernhard
Ericsson Birgitta
Eriksson David
Eriksson Ellen
Eriksson Evert
Eriksson Hans-Olov
Eriksson Helge
Eriksson Sven
Finspångs Bibliotek
Folkesson Ulf

Folkestad Gösta
Forsman Peter
Friman Harry
Fröberg Rolf
Fröberg Stig
Fröberg Tora
Gardell Gunvor
Gerdtham Elsa
Gerward Ingrid
Grennäs Erik
Grönqvist K G
Gustafsson Folke
Gustafsson Oskar
Gustavsson Urban
Göransson Nils
Göransson Sven
Göthberg Oskar
Hagström Peter
Harling Oskar
Hedin Birger
Henell Folke
Hertin Birgitta
Hildemar Stig
Hjertqvist Karl-Erik
Hjertqvist Gustav
Holmlund Erling
Härdin Carl
Isaksson Börje
Isaksson Tore
Jansson Axel
Jarme Gösta
Johansson Axel
Johansson Herrman
Johansson Carl
Johansson Evert
Johansson K G
Johansson Lars Olov
Johansson Lisa
Johansson Ragnar
Johansson Rune
Jonsson Herbert
Kalmelid Ivar
Karlberg Ivar
Karlsson Elisabeth
Carlsson Evert
Carlsson Gunnar
Carlsson Henry
Karlsson Hugo
Karlsson Siv
Carlsson Sven-Olov
Karlsson Uno
Karlsson Yngve
Carlsson Östen
Kolsberg Gudrun
Kårefjord John

Lagergren Evy
Lagerström Alfred
Larsson Bo
Larsson Einar
Larsson Karl-Erik
Larsson Lars Evert
Larsson Valborg
Larsson Åke
Lewenhaupt Mauritz
Lexö Lennart
Lind P. E.
Lindberg Ebba
Lindholm Gösta
Lindqvist Judit
Lindstrand Erik
Lindström Bror
Lindvall Arild
Lindvall Runo
Lindvall Torild
Ljungberg Ragnhild
Lönnberg Bo
Lönnberg Brita
Magnusson Bengt
Magnusson Bertil
Magnusson Gunnar
Melvinger O
Moberg Bengt
Molander Göran
Mondschein Leo
Månsson Erland
Narbrink Sven
Nilsson Anna-Kaisa
Nilsson Gunnar
Nilsson Gunnel
Nilsson Karl-Erik
Nilsson Rolf
Nimrodsson Anders
Nissen Ulla
Norberg Inga
Nordin Sven-Erik
Norman Artur
Norstad Tore
Olsson Erik
Oskarsson Aron
Ottosson Olle
Persson Birger
Persson Lennart
Persson N Paul L
Pettersson Evert
Pettersson Gunnar
Pettersson Hans
Pettersson Helge
Pettersson Hugo
Pettersson Lisa
Pettersson R

Pettersson Sten
Pettersson Sven
Philipsson Sten-Inge
Rahm Karin
Rahm Mia
Ray Barbro
Remning Ingrid
Rendahl Göran
Rendahl Ingmar
Sahlén Astrid
Samuelsson Rune
Sandström Hans
Sandvall Elis
Scherlin Brita
Skoglund-Winell Britta
Skoglund Martin
Skoglund Olof
Skoglund Stig

Stenberg Rut
Strand Torsten
Ståhl Hilda
Ståhlberg Olof
Ståhlhammar Karin
Sundén K-G
Sundkvist Klas
Sunnerberg Magnhild
Svanström Arne
Svenson Arne
Swensson Arvid
Svensson Erik
Svensson William
Thelander Carl
Teryd Ingrid
Tisell Birgit
Torenfalt David
Thornell S

Thunblad Anders
Thyr Martin
Valking Gösta
Westerfors Göte
Widell Bertil
Wiklund Gudrun
Wiklund K. E.
Wärdell Göran
Yderfors Åke
Åhammar Knut
Åhlström Ivan
Öhrn Ingemar
Öhrn Knut
Öhrmalm Lennart
Österberg Georg
Österlund Helmer
Österlund Hildur
Östmar Erik

Ncbg

I
Risingebygd
1975

Ex. nr: 5